

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

НУБІП України

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації
доктор педагогічних

наук, доцент

Сопівник І.В.

2023 р.

НУБІП України

НУБІП України

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

«ПРОФІЛАКТИКА ТА ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ У МОЛОДІЖНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ»

НУБІП України

Спеціальність

231 «Соціальна робота»

Освітня програма

«Соціально-психологічна реабілітація»

НУБІП України

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук

(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

Ірина СОПІВНИК

(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

н.пед. наук

(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

Каріна Власенко

(ПІБ)

Виконала

Олесь Пальчик

(підпис)

(ПІБ студентки)

НУБІП України

НУБІП України

КИЇВ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Гуманітарно-педагогічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації

Ірина СОПІВНИК

(підпис)

(ПІБ)

«___» _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

**ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

Пальчик Олесь Миколайович

Спеціальність
Освітня програма

231 «Соціальна робота»
«Соціально-психологічна реабілітація»

Тема магістерської кваліфікаційної роботи
«ПРОФІЛАКТИКА ТА ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ У МОЛОДІЖНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ»

затверджена наказом ректора НУБіП України «27» лютого 2023 р. № 264 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру «___» _____ 20__ р.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: *назкові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література з теми дослідження.*

Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Розкрити соціально-педагогічні детермінанти та правові засади булінгу в освітньому середовищі закладів вищої освіти
2. Вивчити форми та методи профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти
3. Діагностувати прояви булінгу серед здобувачів вищої освіти
4. Обґрунтувати та реалізувати програму профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти

Дати видачі завдання «___» _____ 20__ р.

Керівники магістерської кваліфікаційної роботи _____

Каріна Власенко

Завдання прийняла до виконання _____

Олеся Пальчик

ЗМІСТ	
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	9
1.1. Проблема булінгу в сучасному освітньому середовищі	9
1.2. Соціально-психологічні детермінанти та види булінгу	17
1.3. Правові засади протидії булінгу в освітньому середовищі закладів вищої освіти	22
<i>Висновки до першого розділу</i>	28
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	30
2.1. Форми та методи профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти	30
2.2. Досвід профілактики та протидії булінгу у закладах вищої освіти України та за кордоном	38
<i>Висновки до другого розділу</i>	45
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	47
3.1. Діагностика наявності булінгу серед здобувачів вищої освіти	47
3.2. Обґрунтування та впровадження програми профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти	58
3.3. Роль соціальних працівників у процесі реабілітації жертв булінгу	
<i>Висновки до третього розділу</i>	70
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	

Реферат

Кваліфікаційна магістерська робота на тему «Профілактика та протидія булінгу у молодіжному середовищі» має таку структуру: 1) картку кваліфікаційної бакалаврської роботи; 2) титульний аркуш; 3) завдання до виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи; 4) реферат; 5) зміст; 6) вступ; 7) основна частина (III розділи); 8) загальні висновки; 9) список використаних джерел, 10) додатки. Список використаних джерел складає 70 позицій. Обсяг дипломної кваліфікаційної роботи 78 сторінок.

У першому розділі висвітлені теоретичні основи протидії булінгу у молодіжному середовищі, зокрема розглянуто проблему булінгу в сучасному освітньому середовищі закладів вищої освіти, розкрито правові засади протидії булінгу в освітньому середовищі та визначено соціально-психологічні детермінанти булінгу.

У другому розділі «Методичні засади профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти» наведено форми та методи профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти та розглянуто досвід профілактики та протидії булінгу серед здобувачів у закладах вищої освіти України та за кордоном.

У третьому розділі «Експериментальна робота з перевірки ефективності програми профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти» проведено діагностику наявності булінгу серед здобувачів вищої освіти; обґрунтовано програму профілактики та протидії булінгу у студентському середовищі та проаналізовано роль соціальних працівників у процесі реабілітації жертв булінгу.

Ключові слова: профілактика, булінг, протидія, здобувач вищої освіти, заклад вищої освіти, правові засади, соціально-психологічні детермінанти.

ВСТУП

Булінг як агресивна поведінка щодо окремої особи або групи з метою приниження, домінування, фізичного чи психологічного самоствердження є достатньо розповсюдженим явищем не тільки у трансформаційних суспільствах, до якого відноситься Україна, а й усьому світі взагалі. Сучасний життєвий контекст не виключає явища насильства з процесів навчання і виховання, воно досить поширене в закладах освіти і має негативний характер. Різноманітні жорстокі дії молоді можуть призводити до приниження гідності однієї особистості та отримання задоволення від цього іншою.

Велика кількість відповідних сучасних публікацій надзвичайно піднімає актуальність дослідження явища насильства в освітньому середовищі для сучасної науки і практики. Вивчення агресії і насильства було і залишається сферою насиченою полемікою. Дискусії про насильство ускладнені міжособистісним, політичним та науковим підтекстом, оскільки питання булінгу в закладах вищої освіти довгий час носило латентний характер.

Отже, не зважаючи на розповсюдженість феномена студентського булінгу та широке публічне висвітлення цієї проблеми, варто зауважити, що вона залишається недостатньо вивченою в сучасній психологічній науці. Донедавна проблема булінгу українськими науковцями практично не досліджувалася, тому моделі психологічної профілактики та корекції цього негативного явища у освітньому середовищі системно не розроблялися.

Об'єкт дослідження є процес профілактики та протидії булінгу.

Предметом дослідження є профілактика та протидія булінгу серед здобувачів вищої освіти.

Метою дослідження є розробка та впровадження ефективних стратегій та програм профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти з метою покращення їхнього психологічного та фізичного благополуччя та сприяння сприятливому навчальному середовищу.

Завдання дослідження:

– провести аналіз літератури і наявних даних щодо поширеності та характеристик булінгу серед студентів вищої освіти,

– визначити фактори, які сприяють булінгу серед студентів;

– розробити програми та стратегії профілактики булінгу, враховуючи особливості вищої освіти;

– оцінити ефективність заходів профілактики та протидії булінгу за допомогою об'єктивних методів та інструментів;

– розробити рекомендації для навчальних закладів щодо запровадження програм профілактики та протидії булінгу.

Методи дослідження:

– аналіз літератури: систематичний аналіз наукових статей, книг та інших джерел, щоб зібрати існуючі дані про булінг серед студентів;

– документальний аналіз: вивчення політик і програм, які вже існують у вищих навчальних закладах щодо протидії булінгу.

Теоретична база дослідження. Теоретична база включатиме аналіз психологічних та соціальних теорій, які стосуються булінгу. Також розглянуто роботу дослідників, таких як О. Ольсен, Д. Олвейус, та інших, які досліджували булінг у навчальних закладах. Також буде вивчено теоретичні підходи до профілактики та протидії булінгу, включаючи програми та стратегії, розроблені в інших країнах.

Гіпотеза дослідження. Ефективні програми профілактики булінгу, спрямовані на підвищення освіченості студентів, сприяють зменшенню випадків булінгу серед здобувачів вищої освіти.

Новизна дослідження. Новизна дослідження полягає у вивченні булінгу серед студентів вищої освіти в контексті практичних заходів та програм профілактики та протидії. Це дослідження буде враховувати особливості вищої освіти, такі як академічний навантаження і студентське середовище, та розроблено рекомендації, які специфічно відповідають цій групі.

Практичне значення дослідження. Практичне значення дослідження полягає в розробці конкретних програм та стратегій профілактики та протидії булінгу для вищих навчальних закладів. Результати дослідження надають основу для запровадження політик і ініціатив, спрямованих на зменшення булінгу серед студентів вищої освіти і поліпшення їхнього психологічного та фізичного благополуччя.

Структура та обсяг дипломної роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 93 сторінок. Список використаних джерел налічує 70 найменування.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Проблема булінгу в сучасному освітньому середовищі

На сьогоднішній день булінг став однією з найактуальніших та насущних соціальних проблем, особливо в контексті закладів вищої освіти. Булінг у закладах вищої освіти - серйозна проблема, яка впливає на фізичне та психічне здоров'я студентів. Цей вид насильства може приймати різні форми, включаючи вербальні образи, фізичні напади, емоційне знущання та соціальну ізоляцію.

Булінг може виникати через різницю в статусі, вигляді, сексуальній орієнтації, національності чи інших чинників. Його наслідки можуть бути дуже серйозними, призводячи до стресу, депресії, втрати самооцінки та навіть самогубств. ЗВО повинні приділяти належну увагу попередженню булінгу, надавати підтримку жертвам та навчати студентів та персоналу способам попередження цього негативного явища для забезпечення безпечної та підтримуючої навчальної атмосфери.

Це поняття охоплює широкий спектр агресивних дій, які здатні завдати значної шкоди як фізично, так і психологічно.

Важливо наголосити, що серйозні наслідки булінгу стають особливо помітними в житті жертви, але також вони мають далекосяжний вплив на всі соціальне оточення. Жертви булінгу можуть зіштовхуватися з психологічними та емоційними проблемами, які можуть виникнути як негайний результат агресії, так і маніпуляційних та психологічних травм [5].

Це може призвести до зниження самооцінки, депресії, соціальної ізоляції, а в деяких випадках навіть до думок про самогубство.

Однак наслідки булінгу впливають не лише на жертву. Все соціальне оточення також може піддаватися негативному впливу. Навчальні установи, родини та спільнота загалом можуть стикатися зі зростаючою напругою, погіршенням клімату взаємин та спричиненими конфліктами. Булінг може

відігравати роль у формуванні агресивних та недружніх норм поведінки, що може перекладатися на подальший життєвий шлях осіб.

Так, можна сказати, що булінг є проблемою, яка ставить під загрозу як фізичне та психологічне здоров'я жертви, так і гармонію у соціальному оточенні.

Ця проблема потребує ретельного вивчення, попередження та дієвих заходів для її протидії та розв'язання.

Доречно звернути увагу на думку дослідника Сидорук І., яка вважає, що булінг - це систематичне, намірене й агресивне поведінкове впливання однієї особи або групи осіб на іншу особу, яке характеризується надмірною фізичною, вербальною чи психологічною агресією. Це може включати спроби контролю, пониження самооцінки та інші негативні впливи на жертву [55].

В свою чергу вчений Андрєєнкова В. зауважує, що булінг, являє собою систематичне та цілеспрямоване використання фізичної, вербальної або психологічної агресії однієї особи чи групи осіб для завдання шкоди, контролю або пониження самооцінки іншої особи, викликаючи в неї стрес, страх та психологічні травми [2].

Цікавою також є думка дослідниці Бегеза Л., яка вважає, що булінг - це соціальний феномен, що полягає у систематичному та наміреному насильстві або психологічному тиску, які одні особи або групи здійснюють над іншими, використовуючи свою владу чи позицію для знущань, образ та контролю [6].

Варто звернути увагу на думку вченого Єкимова В., який підкреслює, що булінг, являє собою негативну поведінку, що характеризується властивістю особи або групи насильно домінувати над іншими, викликаючи фізичне, вербальне або психологічне насильство, що може призвести до виключення, стигми та психологічних травм жертви [20].

Необхідно наголосити, що булінг відрізняється від звичайних конфліктів своєю наявністю агресивності та наміреності. Агресивність передбачає активну намагання завдати шкоди іншій особі, нанести їй фізичний, емоційний або психологічний вплив. У випадках булінгу агресія виступає в якійсь з її форм:

фізичній, коли жертва може бути нападнута або фізично заповіжена в рухах; вербальній, коли образливі слова, глузування, погоси або висміювання спрямовані на спричинення психологічної шкоди; психологічній, коли використовуються маніпуляції, шантаж, поширення чуток та інші психологічні способи контролю та пониження самооцінки. Наміреність є ще однією ключовою характеристикою булінгу.

Відзначається, що вчинювані дії є не випадковими, а цілеспрямованими.

Тобто агресори усвідомлюють, що їхні дії завдають шкоди іншій особі, та вони

вибирають цей спосіб поведінки з метою контролю, домінування або задоволення своїх потреб. Наміреність робить булінг більш серйозним, оскільки він відображає намагання особи свідомо заподіяти шкоду жертві [10].

Загалом, агресивність та наміреність є двома основними рисами булінгу, які роблять його відмінним від звичайних конфліктів. Ці риси формують основу для визнання та розрізнення булінгу від інших взаємин та взаємодій між особами.

Принадно звернути також на те, що зазвичай булінг виникає між особами з нерівним рівнем влади, і це є однією з ключових рис цього явища. Нерівність

влади означає, що одна зі сторін має перевагу, яка може бути фізичною, соціальною, емоційною або культурною. Ця перевага надає агресору можливість здійснювати контроль та насильство над жертвою.

Фізична сила може виявлятися в здатності фізичної атаки або спротиву жертви. Соціальний статус і популярність можуть давати агресорові вплив на групу, ставлення оточуючих та можливість змушувати жертву підкорятися.

Емоційна перевага може ґрунтуватися на тому, що агресор краще розуміє, як вразити та контролювати почуття жертви. Культурна перевага може включати розрізнення за расовою, етнічною, релігійною або іншою ознакою, яка дозволяє агресорові вчиняти насильство через культурні стереотипи або норми [21].

Слід додати, що нерівність влади не тільки забезпечує агресору зручне поле для дій, але й часто робить жертву беззахисною та вразливою. Особливо це стосується здобувачів вищої освіти, які можуть відчувати себе безпомічними перед агресорами, що може вплинути на їхню психологічну та емоційну добробут.

Отже, можна сказати, що нерівність влади є важливою характеристикою булінгу, яка допомагає зрозуміти динаміку взаємин між агресором та жертвою, а також підкреслює потребу у вжитті заходів для захисту та попередження цього небезпечного явища.

Доречно також підкреслити, що систематичність є однією з ключових характеристик булінгу, яка відрізняє його від випадкових конфліктів чи незначних насильницьких вчинків. Це означає, що булінг виявляється не в одноразових подіях, а в низці негативних дій, які повторюються протягом тривалого періоду.

Така систематичність додає вагомості та серйозності ситуації, оскільки вона підкреслює, що агресори свідомо та цілеспрямовано обирають вчиняти негативні дії з метою завдання шкоди жертві. Постійність в агресивних діях збільшує вплив на психіку та емоційний стан жертви, призводячи до довготривалих психологічних травм. Ця систематичність може мати кілька наслідків. По-перше, жертва може відчувати безперервний тиск та стрес внаслідок постійних агресивних дій. По-друге, довготривала негативна діяльність може призвести до зниження самооцінки та психологічної стійкості, що сприяє погіршенню психічного стану жертви [11].

Так, слід вважати, що систематичність є важливою рисою булінгу, яка поглиблює його вплив на жертву та робить необхідним вжиття ефективних заходів для попередження та припинення такої агресії.

Важливо наголосити, що булінг може приймати різноманітні форми, що включають різні методи агресії та способи завдання шкоди жертві [20].

Розпізнавання цих різних форм є важливим для розуміння механізмів булінгу та розроблення ефективних стратегій його протидії. Принагідно далі розглянути більш детально основні форми булінгу:

- вербальний булінг: ця форма включає в себе використання слів для завдання шкоди жертві. Глузування, образи та погрози - основні аспекти вербального булінгу. Агресори можуть висміювати жертву, ображати її або вчиняти психологічний тиск, використовуючи слова для контролю та пониження самооцінки;

- образи та прізвиська: це можуть бути грубі образи, спотворюючі прізвиська, непристойні слова, які спрямовані на приниження жертви та виклик страху або різких емоцій;

- виголошення загроз та шантажу: зловмисники можуть запрошувати фізичною або емоційною шкодою, якщо жертва не виконає їхні вимоги. це може створити враження безпеки та контролю в руках агресора;

- розповсюдження чуток і обмов: використання погано обґрунтованих інформацій або навіть вигаданих чуток, щоб завдати шкоди репутації жертви;

- іронія та сарказм: зловмисники можуть використовувати іронію та сарказм, щоб принизити та розсмішити жертву перед іншими;

- ізоляція та виключення: використання вербального тиску для ізоляції жертви від групи або спільноти, аби підвищити її вразливість і відчуття самотності.

Доречно додати, що ці форми вербального булінгу можуть виявлятися у різних ситуаціях і місцях, включаючи шкільне середовище, робочі колективи, сім'ї та онлайн-платформи, незалежно від контексту, вербальний булінг може призвести до психологічних та емоційних проблем у жертви, включаючи низьку самооцінку, депресію, тривожність та соціальну ізоляцію [58].

- фізичний булінг: ця форма передбачає фізичне насильство або побої. Агресори можуть спричиняти болючі та травмуючі дії жертві, такі як лайки,

тільки, штовхання чи інші фізичні атаки: фізичний булінг може завдати фізичних і психологічних травм жертві;

– психологічний булінг: ця форма виявляється у маніпуляціях, психологічних тисках та розповсюдженні чуток з метою завдання шкоди жертві.

Агресори можуть зловживати довірою жертви, спровокувати у неї негативні емоції, поширювати недостовірну інформацію або маніпулювати її почуттями;

– ігнорування та виключення: агресори можуть намагатися ізолювати жертву, не включати її до спільноти, ігнорувати або зменшувати її присутність та значущість;

– маніпуляції і контроль: це включає вплив на жертву через психологічні маніпуляції, які можуть включати нав'язування власної волі, зміну думок та переконань жертви;

– спотворення фактів та подій: агресори можуть перекручувати реальні події, інтерпретувати їх в сприятливий для себе спосіб, або вигадувати негативні історії про жертву;

– знущання та жартівливість: психологічний тиск може набувати форми жартів, які насправді ображають жертву або викликають у неї страх;

– соціальна ізоляція та дезавуація: агресори можуть намагатися забрати у жертви підтримку соціального оточення, спричиняючи їй відчуття самотності та відсторонення;

– запевнення у безсиллях: агресори можуть намагатися підірвати впевненість та самоповагу жертви, переконуючи її, що вона не здатна нічого зробити;

– психологічний тиск через інтернет та соціальні мережі: зокрема в онлайн-середовищі можуть виникати специфічні ситуації, коли агресори поширюють негативний контент, ображають, тролють або залякують жертву

[59].

Доречно звернути увагу, що психологічний булінг може залишити глибокий слід в психічному стані жертви. Часті наслідки включають депресію,

тривожність, низьку самооцінку, самоізоляцію, або навіть думки про самогубство. Важливо вчасно виявляти та запобігати психологічному булінгу, а також надавати підтримку та допомогу жертвам для подолання його наслідків.

– кібербулінг: ця форма виникає в онлайн-середовищі, зазвичай за допомогою соціальних мереж, повідомлень або електронної пошти. Агресори можуть поширювати образливі повідомлення, загрози, знущання або навіть втручатися в приватне життя жертви через Інтернет [33].

Кожна з цих форм булінгу має свої особливості та може залишити глибокий слід у психології жертви. Розуміння цих різних форм допомагає педагогам, батькам та спільноті в цілому ефективно протидіяти булінгу та створювати безпечне оточення для всіх.

Варто наголосити, що вже були проведені дослідження на тему булінгу, зокрема:

– "Preventing Bullying in Schools: A Research-Based Guide for School Groups" (Дж. Рігбі та ін., 2001): Це дослідження надає підходи до профілактики булінгу у шкільних умовах, але багато з принципів можуть бути застосовані й у вищій освіті;

– "Bullying among University Students: Cross-Sectional and Longitudinal Perspectives" (Л. Рігінс та ін., 2014): Дослідження, яке вивчає булінг серед студентів університетів зі спеціальним акцентом на динаміку цього явища;

– "Bullying in Higher Education: A Study of Faculty Perceptions and Institutional Practices" (Л. Магер та ін., 2019): Дослідження, що аналізує сприйняття булінгу вищим навчальним персоналом та практики інституцій для протидії цьому явищу;

– "An Evaluation of the Olweus Bullying Prevention Program in Swedish Schools" (Д. Олвейус та ін., 2016): Це дослідження оцінює ефективність програми профілактики булінгу для шкільного середовища, але результати можуть бути цікаві і для вищої освіти;

- "Bullying and Cyberbullying among Portuguese University Students" (В. Сільва та ін., 2019): Дослідження, що досліджує булінг та кібербулінг серед студентів університету в Португалії [33; 41].

Необхідно загострити свою увагу на те, що булінг, будучи формою насильства та агресії, може призвести до серйозних та довготривалих негативних наслідків для жертви. Перш за все, психологічні наслідки можуть бути дуже важкими. Жертви булінгу часто відчують емоційну скруту та переживання. Депресія, тривожність та почуття безпорадності можуть виникнути як результат постійної емоційної травми.

Низька самооцінка також є спільною реакцією жертв булінгу. Постійне психологічне тиску та критики може призвести до того, що жертва починає вріти у свою безцінність та непридатність. Це може створити психологічні бар'єри, які ускладнюють подальші взаємини та впливають на саморозвиток.

Слід додати, що соціальна ізоляція - ще одна наслідок булінгу. Жертва може відчувати, що її виключають з групи або спільноти, що призводить до відчуття відокремленості та самотності. Це може поглибити емоційну рану та ускладнити можливість позитивних взаємодій з оточуючими.

Навчальний успіх також може постраждати через булінг. Стрес та негативні емоції можуть вплинути на зосередженість, пам'ять та відповідь на навчальні виклики, що може призвести до зниження навчальних досягнень. Фізичне та психічне здоров'я також може постраждати через булінг. Постійний стрес та напруга може вплинути на фізіологічні системи організму, призводячи до різноманітних проблем зі здоров'ям [4].

Загалом, наслідки булінгу можуть бути дуже серйозними та довготривалими. Розуміння цих наслідків важливе для того, щоб підкреслити необхідність протидії булінгу та створення безпечних соціальних та навчальних середовищ для всіх.

Таким чином, аналізуючи вищесказане можна дійти висновку, що булінг - це поведінкове явище, що включає систематичну агресію та насильство однієї особи над іншою, яке може приймати різні форми, такі як вербальна, фізична,

психологічна та кібербулінг. Однією з ключових характеристик булінгу є наміреність завдати шкоди жертві, що відрізняє його від звичайних конфліктів. Нерівність влади часто лежить в основі булінгу, де агресори використовують свою перевагу над жертвою. Систематичність булінгу передбачає повторювані агресивні дії протягом тривалого періоду, підсилюючи їхній вплив та можливість завдати довготривалі психологічні травми. Негативні наслідки булінгу включають психологічні проблеми, знижену самооцінку, соціальну ізоляцію, вплив на навчальний успіх та загальну якість життя жертви. Враховуючи ці характеристики, важливо розуміти та активно боротися з булінгом, створюючи безпечне та підтримуюче оточення для всіх.

1.2. Соціально-психологічні детермінанти та види булінгу

Булінг, або систематичне психологічне, вербальне або фізичне насильство, спрямоване на одного або декілька інших осіб, є серйозною проблемою в сучасному освітньому середовищі. Існують різні типи булінгу, які можуть виявлятися в школах, університетах та інших закладах вищої освіти. Так, доречно далі звернути увагу на вербальний булінг у закладах вищої освіти, який може приймати різні форми, де використовуються слова, фрази та коментарі з метою завдати емоційного або психологічного страждання іншій особі. Він може набувати наступних проявів:

- образи вчителів та співучнів: учні можуть вживати гострі образи та образливі прізвиська щодо своїх вчителів або однокурсників. Це може порушити атмосферу співпраці та взаєморозуміння у класі, а також призвести до конфліктів;

- глузування з академічних досягнень: вербальний булінг може зосередитися на критиці академічних досягнень інших студентів. Можуть висміюватися низькі оцінки, помилки у відповідях або навіть розголошення невдач;

- релігійні або культурні насмішки: у навчальних закладах з різноманітною культурною та релігійною розмаїттю вербальний булінг може

включати насмішки на релігійні переконання або культурні звичаї студентів. Це може порушити їхні почуття ідентичності та належності [15].

Вчинки вербального булінгу можуть вагатися від висловлювань з відтінком сарказму до грубих образ. Це може важити на психологічному самопочутті потерпілої сторони, зменшити її віру в себе та навіть призвести до стресу та депресії. Крім того, вербальний булінг може спричинити зниження навчальних досягнень, оскільки студенти, які відчують себе жертвами, можуть стати менш концентрованими нанавчання через емоційний дискомфорт [5].

Для боротьби з вербальним булінгом важливо створювати відкрите та спрямоване середовище, де учні відчують, що їхня думка важлива і поважається. Розроблення антибулінгових програм, педагогічна робота щодо формування позитивних міжособистісних навичок та розуміння важливості культурної та релігійної різноманітності можуть допомогти уникнути та протистояти вербальному булінгу в освітньому середовищі.

Доречно також звернути увагу на соціальний булінг, який у контексті освітнього середовища відображається в маніпулятивних та виключаючих діях, спрямованих на створення відчуття відчуженості та ізоляції учнів або студентів.

Цей вид булінгу може набувати наступних проявів:

– ізоляція та виключення зі спільності: одним з проявів соціального булінгу є активне уникання або відмова від виключення певних осіб до групових дій, таких як обговорення, робота над проєктами, спільні заходи тощо. Це може привести до відчуття самотності та відчуженості, які негативно впливають на психологічний стан жертв;

– відмова долучитися до групи для проєктів або занять: учасники соціального булінгу можуть намагатися утримати певну особу від участі у групових проєктах, роботи над завданнями або спільних активностях. Це може знизити можливості розвитку співпраці та командної роботи, а також вплинути на академічний прогрес потерпілої сторони;

– поширення чуток та сплетень; сплетні та недостовірні інформаційні повідомлення можуть бути використані як засіб соціального булінгу. Поширення негативних чуток або інсинуацій про інших учнів може завдати шкоди їхній репутації, відносинам з однолітками та вплинути на психологічний стан [52].

Так, можна сказати, що соціальний булінг може створити відчуття невпевненості, страху та безсилля у жертв, а також погіршити їхні соціальні та академічні досягнення. Це може впливати на психологічне самопочуття, зменшити мотивацію до навчання та спричинити відчуття відчуженості. Для

протидії соціальному булінгу, освітні заклади можуть спрямовувати зусилля на підтримку інклюзивності та співпраці, організовувати командоутворюючі заходи, стимулювати спільні активності, а також вчити студентів адекватно спілкуватися та розв'язувати конфлікти без використання виключаючої поведінки.

Необхідно також звернути увагу на фізичний булінг, який в освітньому середовищі передбачає насильство або загрози фізичною агресією спрямовані на іншу особу. Хоча він може бути менш поширеним у порівнянні з іншими формами булінгу, наслідки цього виду поведінки можуть бути надзвичайно серйозними. Доречно далі розглянути детальніше прояви та можливі наслідки фізичного булінгу, зокрема:

потакування та штовхання: це можуть бути прямі фізичні атаки. Жертви цього виду булінгу можуть відчувати страх перед агресором і перебувати в постійній тривозі через можливість нових нападів;

ляскання та удари: фізичний булінг може включати ляскання, удари чи навіть різні форми перешкоджання на шляху потерпілої особи. Це може завдати болю і фізичних пошкоджень, а також порушити її особистий простір та фізичну безпеку;

погрози та шаптаж: агресори можуть загрожувати фізичною агресією або поширювати чутки та сплетні, загрожуючи зробити життя потерпілої особи

ще більш складним. Це може призвести до почуття страху, безпорадності та внутрішньої напруги. Фізичний булінг може залишити глибокий психологічний слід на жертві [4].

Це може призвести до тривожності, депресії, низької самооцінки та відчуття відчуженості. Окрім того, фізичний булінг може призвести до фізичних травм, які потребують медичного втручання, а в деяких випадках, навіть спричинити серйозні травми чи ушкодження.

Необхідно наголосити, що для протидії фізичному булінгу важливо підтримувати безпечне і відкрите навчальне середовище, де студенти відчують, що їхня безпека та добробут є пріоритетом. Створення антибулінгових політик, підвищення свідомості стосовно наслідків фізичного булінгу та розвиток навичок соціальної підтримки можуть допомогти запобігти цьому негативному явищу в освітньому середовищі [24].

Цікавим також слід вважати те, що психологічний, або емоційний, булінг в освітньому середовищі є одним із найпоширеніших та одночасно найменше помітних видів булінгу. Цей вид насильства полягає в систематичному використанні словесних та психологічних засобів з метою завдати страждань та

дисторсійно вплинути на психологічний стан потерпілої сторони. Далі варто

розглянути більш детально специфіку психологічного булінгу в навчальних установах:

інтенсивні критичні коментарі: психологічний булінг може включати невинні критичні коментарі щодо зовнішності, академічних досягнень, поведінки або інших характеристик потерпілої особи. Це може підірвати її впевненість у собі та почуття власної вартості;

загрози та шантаж: психологічний булінг може включати загрози фізичної або психологічної агресії, які мають на меті створити страх та тривожність. Також можуть вживатися загрози розголошення особистої інформації або таємних секретів;

– спроби знищити автономію: агресори можуть намагатися контролювати та маніпулювати потерпілою особою, обмежуючи її свободу вибору, рішень та дій. Це може призвести до втрати віри в свою здатність контролювати власне життя;

– сфабриковані обвинувачення: психологічний булінг може включати намагання сплутати та заплутати цільову особу, вигадуючи обвинувачення або навіть розповідаючи неправдиві історії, які можуть спричинити негативний вплив на її репутацію та стосунки з іншими [23].

Так, варто вважати, що емоційний булінг може суттєво погіршити психологічний стан потерпілої сторони. Він може спричинити тривожність, депресію, почуття неповноцінності та безсилля. Це може вплинути на навчальні досягнення, так як студенти, які відчують емоційний булінг, можуть втрачати інтерес до навчання та зосередженість.

Запобігання психологічному булінгу передбачає розвиток емоційної інтелігентності, адекватних комунікаційних навичок та здатності впорядковувати конфлікти. Важливо створювати сприятливе навчальне середовище, де студенти відчують підтримку та зв'язок, а також проводити освітні заходи з попередження булінгу та сприяння позитивним взаєминам [21].

Принадібно наголосити, що у сучасному цифровому світі, кібербулінг стає зростаючою проблемою в освітніх закладах. Цей тип булінгу відбувається через використання різноманітних онлайн-платформ і засобів зв'язку, таких як соціальні мережі, електронна пошта, повідомлення, форуми та інші електронні канали. Важливо додати, що кібербулінг може набувати різноманітних форм: образи та плузування:

– кібербулінг може включати публікацію образливих коментарів, жартів або насмішок відносно конкретних осіб. Ці зневажливі повідомлення можуть поширюватися швидко через соціальні мережі, підсилюючи їхній негативний вплив;

– загрози та шантаж: кібербулінг може також включати надсилання загроз або вимагань через електронну пошту, повідомлення або інші канали. Це може створювати почуття страху та безпорадності у жертв;

– поширення поганої репутації: анонімність та широка аудиторія в інтернеті роблять легким завдання розповсюдження поганої репутації про жертву. Незаслужено негативні коментарі, фальшиві інформаційні статті та інші форми дезінформації можуть спричинити серйозні наслідки для психологічного стану потерпілої особи [17].

Отже, слід констатувати, що кібербулінг може мати далекосяжні наслідки на жертву, оскільки цей вид булінгу відбувається в основному в онлайн-середовищі, його вплив може бути не менш відчутним, ніж у випадку традиційного булінгу. Жертви кібербулінгу можуть почувати себе незахищеними, постійно перебувати під стресом та страждати від низької самооцінки та соціальної ізоляції. Для боротьби з кібербулінгом в освітніх закладах важливо проводити освітні кампанії щодо цифрової безпеки та етичної поведінки в Інтернеті.

Також важливо навчати студентів ефективним стратегіям відповіді на кібербулінг, таким як блокування агресорів, повідомлення про інциденти сексуального булінгу. В освітньому середовищі сексуальний булінг може виявлятися через некоректні коментарі, жарти або образи сексуальної природи. Це може спричинити психологічний дискомфорт та відсутність зосередженості на навчанні [22].

Слід зауважити, що у освітньому контексті релігійний булінг є серйозною проблемою, яка може мати далекосяжні наслідки для всіх втягнутих осіб. Цей вид булінгу виникає на основі релігійної напруги та може мати наступні прояви:

– насмішки та образи: релігійний булінг може включати глузування та насмішки на віру, релігійні символи або святині. Це може вразити віру та

переконав студента, спричинити недовіру до оточуючих та почуття відчуженості;

– дискримінація: студенти можуть стикатися з дискримінацією на релігійній основі, яка може включати обмеження доступу до певних можливостей або навіть відчуження від однолітків. Це може вразити їхні соціальні та емоційні аспекти життя.

Таким чином, можна зазначити, що релігійний булінг може суттєво вплинути на психологічний стан студента. Він може викликати стрес, тривожність та навіть депресію. Постійні насмішки та образи можуть призвести до втрати віри в себе, почуття гідності та самооцінки [24].

Дискримінація може спричинити відчуття безсилля та нікчемності. Для запобігання релігійному булінгу важливо створювати толерантне та різноманітне навчальне середовище, де кожна релігійна належність поважається. Освітні заклади можуть проводити навчання стосовно різноманітності релігій та культур, а також навчати учнів адекватно реагувати на конфліктні ситуації. Важливо акцентувати на значущості розуміння, толерантності та взаємоповаги, незалежно від релігійних переконань.

Заслуговує на увагу також те, що расовий булінг в навчальних установах є серйозною загрозою для відносин, навчання та самопочуття студентів. Цей вид булінгу, спираючись на расову або етнічну належність, може приймати різні форми, зокрема:

– образи та насмішки: расовий булінг включає насмішки та образливі коментарі, спрямовані на студентів певної расової або етнічної групи. Це може вразити їхню ідентичність та почуття гідності;

– дискримінація: студенти можуть бути піддані дискримінації на основі своєї раси або етнічної належності, що може виявлятися у відмові від співпраці, обмеженні можливостей або відчуженні від оточуючих [32].

Важливо наголосити, що расовий булінг може спричинити негативний вплив на психологічний стан та навчальні досягнення студента. Він може

викликати відчуття відчуженості, страху та невпевненості. Ці емоції можуть впливати на академічну продуктивність, зменшуючи мотивацію до навчання та знижуючи успішність.

Для забезпечення безпеки та підтримки студентів важливо створювати різноманітне та інклюзивне навчальне середовище. Освітні заклади повинні активно протидіяти расовому булінгу шляхом проведення навчання з розуміння різноманітності, впровадження антидискримінаційних політик, а також створення платформ для відкритого діалогу та взаєморозуміння. Додатково, необхідно навчати студентів ефективним стратегіям реагування на расовий булінг, включаючи повідомлення влади навчального закладу та підтримку від педагогічного персоналу [34].

Отже, узагальнюючи вищезазначене можна дійти висновку, що булінг має багато проявів, таких як вербальний, соціальний, фізичний, психологічний, кібербулінг, релігійний та расовий. Кожен з цих типів може залишити під собою негативний вплив на психологічний стан студентів, їхню самооцінку, соціальні взаємини та навчальні досягнення.

Стрімка динаміка розвитку цифрових технологій робить кібербулінг особливо актуальним. Запобігання булінгу вимагає від нас спільних зусиль від освітніх закладів, педагогів, батьків та студентів. Важливо створити навколишнє середовище, в якому дотримуються принципи поваги, толерантності та підтримки, щоб забезпечити нашим молодим поколінням можливість рости та навчатися в безпечному та розквітаючому оточенні [58].

Таким чином, можна зазначити, що соціально-психологічні детермінанти булінгу вказують на те, що це складний соціальний явище, що виникає з взаємодії між особистісними, психологічними та соціокультурними чинниками. Він може виникати внаслідок низки причин, таких як низька самооцінка, бажання виявити свою владу та контроль, стереотипи, дискримінація чи навіть недостатнє сприйняття наслідків своїх дій. Також варто звернути увагу на те, що види булінгу можуть варіюватися від вербального та фізичного насильства до соціальної ізоляції та кібербулінгу через Інтернет. Усі ці аспекти вказують на

важливість вивчення та розуміння булінгу, щоб розробляти ефективні стратегії запобігання та втручання, сприяючи безпечній та сприйнятливій соціальній та психологічній клімат [58].

Також важливо додати, що соціально-психологічні детермінанти – це фактори, які впливають на поведінку та психологічний стан людини в контексті соціальної взаємодії та соціокультурного середовища. Ці детермінанти грають важливу роль у формуванні особистості, її відносин з іншими та її місці в суспільстві:

- соціальні норми: це правила та очікування, які суспільство встановлює для своїх членів. Люди діють відповідно до соціальних норм, оскільки це прийнято в їхній культурі. Порушення соціальних норм може викликати відвернення, стигматизацію або інші соціальні наслідки;

- соціальна ідентичність: ідентичність людини формується в процесі взаємодії з іншими та включає в себе те, як вона сприймає себе саму, свою приналежність до різних соціальних груп (наприклад, етнічних, гендерних, релігійних) та її ставлення до цих груп;

- ставлення до інших: уявлення та почуття, які люди мають щодо інших осіб, можуть сильно впливати на їхню поведінку. Стереотипи, упередження та дискримінація є важливими аспектами соціально-психологічних детермінант, які можуть визначати взаємодію між індивідами та групами;

- соціальна підтримка і відносини: сприйняття підтримки та якості відносин з іншими людьми можуть значно впливати на психологічний стан та емоційний стан індивіда. Підтримка від друзів, сім'ї та інших соціальних мереж може зменшити стрес і покращити самопочуття;

- соціальна взаємодія: індивіди активно взаємодіють один з одним, і ця взаємодія впливає на їхній розвиток та поведінку. Спосіб, яким люди спілкуються, розв'язують конфлікти та вирішують проблеми, є складовою частиною соціально-психологічних детермінант;

– культурний контекст: культурні особливості, які включають в себе вірування, цінності, норми та традиції, формують соціально-психологічний контекст і впливають на сприйняття та поведінку індивіда. Культурні різниці можуть призвести до різних підходів до багатьох аспектів життя;

– емоції та мотивація: емоційний стан та мотивація людини можуть бути сильно визначені її соціальним середовищем. Наприклад, соціальна підтримка або стигматизація можуть впливати на емоційний стан та мотивацію для досягнення певних цілей [58].

Так, слід вважати, що соціально-психологічні детермінанти є складними та взаємопов'язаними факторами, які впливають на життя та поведінку людей в соціумі. Варто звернути увагу на те, що розуміння цих детермінант допомагає науковцям, психологам та соціологам розглядати людську поведінку та психологічний стан в контексті їхнього соціального оточення та сприяє розробці стратегій для покращення якості життя та добробуту людей [58].

Соціально-психологічні детермінанти представляють собою взаємопов'язані та складні фактори, що визначають вплив суспільства на життя та поведінку людей. Вони включають соціальні норми, ставлення до інших, культурний контекст, взаємодію та інші аспекти соціальної взаємодії. Розуміння цих детермінант є важливим для науковців і фахівців у галузі психології та соціології, оскільки воно допомагає аналізувати та вдосконалювати людську поведінку та психологічний стан в контексті їхнього соціального середовища, а також розробляти стратегії для покращення якості життя та добробуту індивідів [58].

Отже, слід констатувати, що така проблема як булінг, який включає в себе систематичне психологічне, вербальне або фізичне насильство спрямоване на одного або декілька осіб, є серйозною загрозою в сучасному освітньому середовищі. Необхідно наголосити, що його різні варіанти можуть спостерігатися в школах, університетах та інших навчальних установах. Особливо актуальним є аспект вербального булінгу в навчальних закладах, який

виявляється через різноманітні форми висловлювань, фраз та коментарів з метою завдати психологічної чи емоційної негоди іншій особі. Доречно також підкреслити, що його прояви можуть охоплювати несправедливу критику, образи, погрози, глузування, стереотипи та інші форми негативного впливу, що вимагають негайного увімкнення усіх можливих зусиль для подолання цього проблемного явища.

1.3. Правові засади протидії булінгу в освітньому середовищі закладів вищої школи

У сучасному світі, протидія булінгу є надзвичайно важливою і актуальною проблемою. Цей термін охоплює систематичне фізичне, вербальне або психологічне насильство та мордування, спрямоване на одну або кілька інших осіб, і в особливості в освітньому середовищі вищої школи. Булінг може суттєво підривати безпеку та психосоціальне благополуччя студентів, заважати навчанню та розвитку особистості. Протидія булінгу в навчальних закладах вищої освіти вимагає комплексного підходу, включаючи освітні та психологічні програми, систему підтримки та відкритий діалог для забезпечення безпеки та психологічного комфорту учасників освітнього процесу таких як:

- конституційні норми: багато країн мають конституційні норми, які гарантують право на освіту та право на безпеку та захист від насильства. Це створює юридичний фундамент для захисту студентів від булінгу;
- закони про освіту: закони та регуляції про освіту можуть містити положення, що стосуються безпеки та благополуччя студентів у вищих навчальних закладах. Ці закони можуть зобов'язувати навчальні заклади розробляти та впроваджувати політику протидії булінгу;
- закони про дискримінацію та насильство: багато країн мають закони, які забороняють дискримінацію та насильство на підставі різних характеристик, таких як стать, раса, релігія тощо. Ці закони можуть застосовуватися до випадків булінгу, особливо якщо вони ґрунтуються на таких ознаках;

– адміністративні політики університетів: багато вищих навчальних закладів розробляють та впроваджують адміністративні політики, спрямовані на протидію булінгу та насильству. Ці політики можуть визначати процедури реагування на випадки булінгу, накладати дисциплінарні санкції на винних та забезпечувати підтримку для жертв;

– судова захист: у разі серйозних випадків булінгу, які порушують закон, жертви можуть звертатися до суду для захисту своїх прав та отримання компенсації за завдану шкоду;

– інформаційна кампанія і освіта: університети можуть здійснювати інформаційні кампанії та надавати освіту стосовно булінгу, щоб підвищити усвідомленість серед студентів, викладачів і персоналу;

– психосоціальна підтримка: важливим елементом протидії булінгу є надання психосоціальної підтримки жертвам і винуватцям. Університети можуть мати служби консультування і психологічну допомогу для студентів, які стали жертвами булінгу;

– моніторинг і звітність: важливо встановити механізми моніторингу і звітності для відстеження випадків булінгу та ефективності заходів протидії;

– міжнародні стандарти: країни можуть дотримуватися міжнародних стандартів та рекомендацій, таких як Загальний коментар № 4 до Конвенції ООН про права дитини, який стосується захисту дітей від фізичних та психологічних насильств. Забезпечення правових засад протидії булінгу в освітньому середовищі вищої школи вимагає спільних зусиль університетів [45].

В останні десятиліття питання булінгу серед здобувачів вищої освіти стали надзвичайно актуальними та важливими. Психологічні та соціальні наслідки цього явища впливають на академічну діяльність, особистісний розвиток та загальний добробут студентів. Булінг може призвести до серйозних психологічних проблем, таких як погіршення самооцінки, тривожність, депресія та навіть самогубство. Соціальні наслідки включають відчуття відокремленості, відчуження від ровесників та загальної академічної сильноти. Враховуючи

серйозність цих наслідків, розробка ефективних стратегій профілактики та протидії булінгу серед студентів вищої освіти стає велими важливою завданням для педагогічних і адміністративних колективів навчальних закладів [50].

Закріплення поняття "булінг", характеристик цькування та відповідальності за ці дії стало законодавчим фактом 19 січня 2019 року шляхом прийняття Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)" від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII.

Згідно зі статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пунктом 3-1 статті 1 Закону України "Про освіту" від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII, під булінгом (цькуванням) розуміються дії (чи їх відсутність) учасників освітнього процесу, що включають в себе психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насильство, включаючи електронні комунікації, які спрямовані на шкоду психічному або фізичному здоров'ю молодіжного об'єкта цькування, незалежно від того, чи є ця особа малолітньою чи неповнолітньою. Зміст цих норм підкреслює, що булінг є дією, в якій обов'язково бере участь малолітня чи неповнолітня особа [61].

Отже, конфлікти між повнолітніми студентами, педагогами чи іншими дорослими учасниками освітнього процесу не підпадають під Антибулінгове законодавство, і відповідальність за такі випадки не передбачена статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Механізм реагування на випадки булінгу (цькування) визначено в Порядку, затвердженому наказом Міністерства освіти України від 28 грудня 2019 року № 1646 "Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування виховних заходів в освітніх закладах всіх типів і форм власності, за винятком закладів, що надають освіту дорослим, включаючи післядипломну освіту. У термінологічному визначенні статусу кривдника та потерпілого конкретизовано учасника освітнього процесу, включаючи малолітніх та неповнолітніх осіб, щодо яких було скоєно булінг (цькування) [55].

Отже, повнолітні студенти вивчаються зі сфери антибулінгового законодавства, що ускладнює можливість використання цих норм для боротьби з насильством в молодіжному освітньому середовищі та притягнення до відповідальності у разі цькування, на рівні з малолітніми студентами.

Треба зауважити, що психологічні та соціальні наслідки булінгу (цькування) для студентів вищої освіти можуть бути серйозними та тривалими. Доречно також підкреслити що це впливає на їхнє психічне здоров'я, самооцінку, академічну діяльність та загальний соціальний статус.

Психологічні наслідки:

- стрес та тривога: студенти, які стають жертвами булінгу можуть відчувати постійний стрес та тривогу, оскільки вони постійно переживають страх нових атак або погіршення відносин з оточуючими;

- депресія: цькування може призвести до розвитку депресії через постійне відчуття безсилля, невдачі та неприйнятості соціумом;

- самооцінка: цільові образи та образи зисованості можуть підірвати самооцінку студентів, що може призвести до почуття непривабливості та нездатності досягти успіху;

- погіршення успішності: булінг може вплинути на академічну діяльність студента, оскільки постійний стрес та психологічний тиск можуть заважати навчанню та концентрації;

- відсутність інтересу: студенти, які постійно відчувають дискримінацію чи образи, можуть втратити інтерес до навчання та втратити мотивацію досягти успіху;

- соціальні наслідки: в освітньому середовищі вищої школи можуть включати соціальну ізоляцію жертв, зниження самооцінки, страх перед соціальними взаємодіями, а також можуть мати вплив на академічні досягнення і психічне здоров'я студентів [53].

– соціальна ізоляція: жертви булінгу можуть відчувати себе відділеними від соціального оточення, оскільки вони бояться долучатися до групи та спілкуватися з товаришами;

– втрата довіри: булінг може призвести до загальної втрати довіри до оточуючих, оскільки жертви можуть стурбовано ставитися до всіх навколо через негативний досвід.

Так, доречно далі звернути увагу на психологічні та соціальні наслідки булінгу для студентів вищої освіти можуть суттєво позначитися на їхньому загальному самопочутті навчальних досягненнях та майбутній соціальній адаптації. Важливо вживати заходи для запобігання булінгу та підтримки студентів, які стали його жертвами [46].

Треба погодитися, що студенти, які стають жертвами булінгу, можуть досвіджувати серйозний стрес та тривогу, які мають глибокий вплив на їх психологічне і емоційне становище. Необхідно також звернути увагу на значущі наслідки для їхнього загального життя та навчання. Слід звернути увагу на те, які аспекти можуть викликати цей стрес та тривогу:

– постійний страх нових атак: жертви булінгу часто живуть у стані постійного страху та тривожності через можливість нових атак чи знущань. Це створює невизначеність та непередбачуваність, які можуть сильно впливати на їхні дії та емоції. Студенти можуть відчувати, що будь-який крок, який вони роблять, може викликати негативну реакцію та погіршити їхнє становище;

– погіршення відносин з оточуючими: цю тривогу може підсилити відчуття втрати друзів та соціальної підтримки. Жертви булінгу можуть відчувати, що інші студенти уникнуть їх через страх бути пов'язаними з ними або через соціальний стигмат булінгу;

– порушення емоційної стабільності: постійна тривога може призвести до різних порушень емоційної стабільності. Студенти можуть відчувати збільшену роздратованість, агресивність або навпаки, низький настрій та

апатію. Це може негативно впливати на їх здатність зосередитися та виконувати навчальні завдання;

– втрата віри у себе та інших: жертви булінгу можуть втратити віру в себе, свої здібності та можливості. Вони можуть почати сприймати себе як непривабливих або нездатних досягти успіху. Також може виникнути втрата довіри до інших людей, оскільки поганий досвід:

– булінгу може призвести до відчуття, що більшість оточуючих не може бути довіреною;

– фізичні прояви стресу: постійна тривога та стрес можуть також вплинути на фізичне здоров'я студентів. Вони можуть відчувати головні болі, шлункові розлади, безсоння та інші фізичні симптоми, пов'язані зі стресом [38].

Додатково, необхідно сказати, що, поєднання постійного страху, тривоги та стресу може значно погіршити якість життя та навчання студентів, впливаючи на їхнє фізичне, емоційне та психологічне благополуччя.

Наявність підтримки, можливість говорити про власні переживання та вживання заходів для запобігання булінгу можуть допомогти зменшити цей вплив.

Важливо наголосити, що цькування, або булінг, може мати серйозні наслідки для психічного здоров'я студентів, зокрема сприяти розвитку депресії. Так, доречно далі звернути увагу на те, що депресія є серйозним психічним розладом, який впливає на настрій, емоції, мислення та поведінку людини.

Постійність негативного впливу цькування може стати основною причиною розвитку депресії у студентів. Ось як це може відбуватися:

– відчуття безсилля та безнадії: студенти, які стають жертвами булінгу, можуть відчувати, що вони не в змозі впливати на свою ситуацію. Це відчуття безсилля може спричиняти втрату мотивації і надії на зміну обставин. Їхня внутрішня свідомість може вражати негативними думками, такими як "Я ніщо не можу зробити" або "Ніхто мене не розуміє";

– постійний стрес та невизначеність: жертви булінгу переживають постійний стрес через можливість нових атак та знущань. Це може заважати нормальному функціонуванню та створювати почуття постійної тривоги.

Постійна невизначеність та непередбачуваність може підвищити ризик розвитку депресії, так як особа не може передбачити, коли і як наступить наступна атака;

– відчуття невдачі та неприйнятості: жертви булінгу можуть почувати себе неприйнятими соціумом або своїми колегами. Постійні образи, погрози та інші форми цькування можуть створити враження, що вони не варто любові,

поваги або підтримки. Це може призвести до втрати самооцінки та негативного

ставлення до себе;

– соціальна відчуженість: жертви булінгу можуть почувати себе відділеними від оточуючих. Вони можуть уникати соціальних взаємодій з боязнню погіршення ситуації або можливими образами [27].

Це може призвести до відчуття самотності та ізоляції, що є ризиковим фактором для розвитку депресії. Необхідно також звернути увагу, що всі ці фактори взаємодіють між собою та сприяють розвитку депресії. Депресія може виявитися через симптоми, такі як постійна пригніченість, втрата інтересу до раніше приємних справ, сонливість або безсоння, апетитні порушення та інші.

Збагачення цих симптомів негативними досвідами цькування може зробити ситуацію ще більш серйозною.

Важливо розуміти, що допомога та підтримка є важливими для тих, хто стикається з депресією через булінг. Важливо додати, що професійна психологічна підтримка, спілкування з друзями та близькими, а також прийняття заходів для запобігання цькуванню можуть допомогти з ліквідацією депресії та покращення психічного стану студентів [3].

Необхідно загострити свою увагу над тим, що ця постійна негативна самооцінка може викликати розвиток депресії, тривожності та інших психічних проблем. Для того щоб попередити такий вплив, важливо створювати позитивне

навколишнє середовище, підтримувати студентів, які стали жертвами булінгу, та вчасно реагувати на ситуації цькування [68].

Заслугує на увагу також те, що погіршення успішності студентів, які стають жертвами булінгу, може бути явним проявом впливу цькування на їхню навчальну діяльність. Ця ситуація може призвести до численних негативних наслідків для їхньої академічної кар'єри та загального розвитку:

- втрата концентрації та зосередженості: студенти, які стикаються з булінгом, можуть знаходитися в постійному стані стресу та тривоги, що впливає на їхню здатність зосереджуватися на навчальних завданнях. Втрата

- концентрації може призвести до менш ефективного вивчення матеріалу та погіршення академічних результатів;

- зниження мотивації та інтересу до навчання: постійний стрес та негативні емоції, пов'язані з цькуванням, можуть призвести до втрати мотивації до навчання. Студенти можуть втратити інтерес до занять, оскільки вони відчують, що навчання не приносить їм радості чи задоволення;

- порушення розподілу часу та навчальних завдань: негативний вплив булінгу може призвести до зміни пріоритетів студентів та порушення їхнього розподілу часу між навчанням та іншими аспектами життя. Вони можуть витрачати більше часу на подолання психологічних труднощів, що може вплинути на якість їхньої академічної роботи;

- відсутність ефективного вивчення: студенти, які переживають погіршення настрою та самооцінки через цькування, можуть мати складнощі зі засвоєнням нового матеріалу та виконанням завдань. Це може призвести до падіння рівня знань та зниження академічної віддачі;

- втрата сором'язливості та відчуття етими: жертви булінгу можуть відчувати сором'язливість та боязнь бути поміченими під час навчання. Вони можуть відмовлятися взяти участь у групових обговореннях, задавати питання або виступати перед класом через страх стигми та можливих образ;

- вплив на академічний прогрес та кар'єрні можливості; погіршення успішності може мати довготривалий вплив на академічний прогрес студента. Це може обмежити можливості отримати стипендії, залучитися до додаткових навчальних програм або розглядати можливості для майбутньої кар'єри;

Слід зауважити, що загалом, булінг може впливати на всі аспекти навчання та академічної діяльності студентів. Не може стати перешкодою для їхнього особистого та професійного розвитку. Важливо створити безпечне та підтримуюче навколишнє середовище, щоб уникнути таких негативних наслідків [54].

Необхідно також звернути увагу на відсутність інтересу. Внаслідок булінгу може стати серйозною перешкодою для навчального процесу та загального розвитку студентів. Коли студенти стикаються з негативними досвідами цькування, їхні мотивація та інтерес до навчання можуть бути суттєво підірвані.

Це може мати наступні наслідки:

- загальне зневірення: студенти, які постійно відчують негативний вплив цькування, можуть почати відчувати загальне зневірення від навчання. Вони можуть втратити віру у систему освіти та переконання, що навчання не має для них значення через постійний стрес та дискомфорт;

- втрата радості від навчання: булінг може вплинути на емоційну атмосферу навчального процесу. Студенти можуть втратити радість від вивчення нових тем, виконання завдань та розв'язання складних задач через психологічний тиск та тривогу;

- зменшена активність у навчанні: відсутність інтересу може призвести до того, що студенти не будуть брати участь у класних обговореннях, додаткових проєктах або інших активностях, пов'язаних з навчанням. Вони можуть відчувати, що це не має сенсу через почуття відмови та відчуження;

- занепокоєння стосовно майбутнього: відсутність інтересу може призвести до занепокоєнь та питань щодо майбутньої кар'єри та життєвого

шляху. Студенти можуть вагатися, чи варто вкладати часта зусилля в навчання, яке не приносить їм задоволення;

– зменшення академічної продуктивності: відсутність інтересу може призвести до зниження академічної продуктивності. Студенти можуть не вдавтися у глибоке вивчення матеріалу, швидше підходити до завдань та не домагатися високих результатів;

– віддалення від навчального середовища: жертви булінгу можуть почувати себе відділеними від навчального середовища через невідповідність з оточуючими. Вони можуть відчувати себе "інакшими" та неспроможними вписатися в групу [44].

Важливо додати, що відсутність інтересу внаслідок булінгу може серйозно вплинути на мотивацію студентів до навчання та їхній загальний навчальний досвід. Для того щоб уникнути таких наслідків, важливо створити сприятливе навколишнє середовище, де кожен студент буде почувати підтримку та брати участь у навчанні з задоволенням.

Принатдіно наголосити, що соціальна ізоляція є серйозним наслідком булінгу, який може суттєво вплинути на життя та психологічне здоров'я студентів. Слід зауважити, що жертви цькування можуть відчувати себе відокремленими від інших, а це може мати дуже глибокий вплив на різні аспекти їхнього життя:

– соціальна ізоляція в групі ровесників: студенти, які стали жертвами булінгу, можуть почувати себе відкинутими або відокремленими від своїх ровесників. Вони можуть боятися спілкування, турбуватися, що їх буде висміяно чи знущанню, тому уникатимуть суспільних заходів та соціальних активностей;

– втрата дружби та підтримки: булінг може призвести до втрати друзів та соціальної підтримки. Жертви цькування можуть відчувати, що їхні друзі чи знайомі уникають їх через страх самої можливості стати жертвою або через соціальний стигмат;

– відчуття відмежування: студенти, які відчувають на собі булінг, можуть відчувати відмежування від свого навчального колективу. Вони можуть не брати участь у класних діяльностях, проєктах або групових завданнях, оскільки відчувають себе "інакшими" та неспроможними долучитися;

– соціальна апатія: негативний вплив цькування може призвести до апатії та відмови взагалі спілкуватися з іншими. Студенти можуть відчувати, що навколишні не розуміють їхнього досвіду, тому вони можуть обирати самотність;

– порушення соціальної взаємодії: соціальна ізоляція може призвести до зниження навичок соціальної взаємодії. Студенти можуть втрачати впевненість у спілкуванні, розв'язанні конфліктів та встановленні нових зв'язків.

– погіршення психологічного стану: соціальна ізоляція може сприяти розвитку депресії, тривожності та інших психологічних проблем. Відсутність соціальної підтримки та відчуття самотності можуть збільшити ступінь емоційного та психічного навантаження;

– вплив на соціальний розвиток: соціальна ізоляція може обмежити можливості для соціального розвитку, важливого для формування міжособистих навичок, розуміння культурних різниць та навичок співпраці [39].

Так, можна сказати, що соціальна ізоляція, спричинена булінгом, може мати серйозний вплив на психологічне та емоційне становище студентів, а також на їхні можливості для соціального та особистісного розвитку. Підтримка, розуміння та вживання заходів.

Слід наголосити, що втрата довіри є однією зі складних наслідків булінгу, яка може серйозно позначитися на взаємодії студента з оточуючими, включаючи примувальне спілкування, навчальний процес та соціальні відносини. Втрата довіри може мати наступні важливі наслідки:

– погіршення стосунків з підлеглими та вчителями: студенти, які стикаються з цькуванням, можуть почати відноситися з підозрою та недовірою

до вчителів і інших авторитетних осіб. Вони можуть переживати, що навколишні не розуміють їхнього досвіду та не можуть їм допомогти; обмеження відкритого спілкування, втрата довіри може призвести до обмеження відкритого спілкування та обміну думками з іншими людьми.

Студенти можуть боятися, що їхні слова можуть бути використані проти них або призвести до нових атак;

– підозрлість та нерозуміння інших: булінг може призвести до підозрливості студентів щодо намірів та мотивів інших людей. Вони можуть почувати, що люди навколо можуть ховати підсумковий план або домагатися

особистої інформації; психологічний бар'єр для допомоги та підтримки: втрата довіри може ускладнити отримання підтримки та допомоги від інших, студенти можуть відмовлятися від відкритої розмови про свої проблеми через переконання, що

ніхто не зрозуміє їхньої ситуації;

– віддалення від групи ровесників: втрата довіри може призвести до віддалення від групи ровесників. Страх подальших злушань та образ може змусити студентів відмовитися від активної участі в групових діяльностях;

– вплив на міжособистісні відносини: втрата довіри може вплинути на міжособистісні відносини з друзями, сім'єю та іншими. Студенти можуть почувати, що їхні близькі також можуть викликати шкоду їхньому довір'ю;

– збільшення внутрішньої недовіри: булінг може сприяти розвитку загальної недовіри до людей та до себе самого. Студенти можуть стати менш вірними до своїх власних можливостей та до інших [26].

Важливим є також те, що втрата довіри є важливою проблемою, оскільки може суттєво позначитися на якості міжособистісних та соціальних взаємин, а також на психологічному комфорті студента. Додатково, необхідно сказати, щоб уникнути цього наслідку, важливо створювати середовище, де студенти почуватимуться підтриманими, розуміють важливість довіри та вміють конструктивно вирішувати конфлікти [23].

Отже, узагальнюючи вищезазначене можна дійти висновку, що психологічні та соціальні наслідки булінгу для здобувачів вищої освіти свідчать про серйозний вплив цькування на їхнє психічне здоров'я, соціальні відносини та навчальний розвиток, включаючи стрес, тривогу, депресію, соціальну ізоляцію, втрату довіри та втрату інтересу до навчання. Слід зауважити, що для створення підтримуючого та безпечного навколишнього середовища вищих навчальних закладів важливо вдосконалювати превентивні заходи та активно підтримувати тих, хто став жертвами булінгу, з метою забезпечення їхнього емоційного добробуту та успішного академічного просування.

Таким чином, соціально-психологічні детермінанти та види булінгу вказують на складну природу цього явища, де взаємодія факторів особистісного, соціального та психологічного характеру сприяє виникненню і поширенню цькування. Серед видів булінгу можна виділити психологічний, фізичний, вербальний та кібербулінг, кожен з яких має свої специфічні особливості та вимагає відповідних стратегій протидії та психологічної підтримки для жертв і попередження подальших випадків [57].

Висновки до першого розділу

1. Визначено, що булінг має різноманітні форми вияву, такі як вербальний, соціальний, фізичний, психологічний, кібербулінг, релігійний та расовий. Кожен з цих типів може вразити психологічний стан осіб, їхню самооцінку, соціальні взаємини та навчальні успіхи. Швидкий розвиток цифрових технологій підносить актуальність кібербулінгу. Протидія булінгу потребує спільних зусиль з боку навчальних закладів, педагогів, батьків та студентів. Надзвичайно важливо створити оточення, де дотримуються принципи поваги, толерантності та підтримки, для забезпечення молодого покоління можливістю росту та навчання в безпечному та розвиваючому середовищі.

2. Досліджено, що проблема булінгу, включаючи систематичне психологічне, вербальне або фізичне насильство спрямоване на одного або декілька осіб, представляє серйозну загрозу в сучасному освітньому середовищі.

Важливо відзначити, що його різні форми можуть виявлятися в навчальних закладах різних рівнів. Особливо актуальним є аспект вербального булінгу, який проявляється через різноманітні висловлювання, фрази та коментарі з метою завдати психологічної або емоційної шкоди іншій особі. Важливо також підкреслити, що його прояви включають несправедливу критику, образи, погрози, глузування, стереотипи та інші форми негативного впливу, що потребують негайної реакції та об'єднаних зусиль для подолання цього проблематичного явища.

3. Соціально-психологічні детермінанти представляють собою важливу сферу досліджень, оскільки вони є взаємопов'язаними та складними факторами, що визначають життя та поведінку людей у суспільстві. Розуміння цих детермінант не лише сприяє більш глибокому аналізу індивідуальної та групової поведінки, але й допомагає розробляти ефективні стратегії для покращення якості життя та добробуту осіб, а також сприяє формуванню більш розумного та гуманного соціального середовища.

4. Обґрунтовано, що характер проблеми булінгу серед студентів вищої освіти. Психологічні та соціальні наслідки цього явища відображаються у психічному здоров'ї студентів, їхніх соціальних відносинах та академічному розвитку, проявляючись у вигляді стресу, тривоги, депресії, відчуття ізоляції, порушення довіри та зниження інтересу до навчання. Забезпечення сприятливого та безпечного навколишнього середовища в університетах вимагає посилення профілактичних заходів, активної підтримки потерпілих та впровадження програм для підтримки емоційного благополуччя, що допоможе студентам відчувати себе захищеними і зосередитися на успішному навчанні.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. **Форми та методи профілактики та протидії булінгу серед здобувачі вищої освіти**

Профілактика та протидія булінгу серед студентів заклад вищої освіти можуть включати різноманітні форми і методи. По-перше, важливо створити свідому та дружню для всіх атмосферу, де діалог та взаємоповага є нормою. Організація інформаційних кампаній і тренінгів щодо проблем булінгу сприяє усвідомленню студентами наслідків такої поведінки та навчання ефективних способів реагування на неї. Університети можуть також розробляти та впроваджувати строгі адміністративні політики щодо булінгу, включаючи механізми звернення та обробки (скарг, та накладати дисциплінарні санкції на винуватців. Важливо також забезпечувати доступ до психосоціальної підтримки та консультування для жертв, а також встановлювати системи моніторингу та звітності, щоб відстежувати та аналізувати випадки булінгу та ефективність прийнятих заходів. Такі комплексні заходи можуть сприяти створенню безпечного та сприйнятливого середовища для студентів вищих навчальних закладів та допомогти запобігти булінгу [63].

Важливо наголосити, що булінг (або цькування) це негативне поведінкове явище, що передбачає систематичні, агресивні дії однієї особи чи групи осіб відносно іншої особи або осіб. У вищому закладі булінг може приймати різні форми, такі як вербальні образи, фізичне насильство, соціальна ізоляція, цифровий цькування (кібербулінг) тощо. Це серйозне явище може має негативний вплив на психологічний стан та академічну успішність студентів [63].

Створення дружнього та безпечного середовища заклад вищої освіти передбачає вдосконалення культури взаємодії серед студентів та факультету. Це може бути досягнуто шляхом проведення різноманітних заходів, таких як інформаційні кампанії про важливість взаємоповаги та толерантності, створення

підтримуючих груп і психологічних служб, де студенти можуть звертатися за допомогою і консультаціями, а також розвиток програм співробітництва та волонтерства, які сприяють формуванню позитивних міжособистісних відносин.

Важливо надавати можливості студентам виявляти свої таланти та інтереси через різноманітні позааудиторні активності, що сприяє їхній самореалізації та

соціальній інтеграції. Крім того, університети повинні активно вивчати та реагувати на випадки булінгу, забезпечуючи жертвам підтримку, а винуватцям - відповідальність, і впроваджувати системи моніторингу та звітності, щоб

створити ефективні механізми запобігання та реагування на цей негативний явище в освітньому середовищі [21].

Інформування студентів про ознаки булінгу, наслідки для жертв та можливі шляхи запобігання. Розповсюдження інформаційних матеріалів,

плакатів, буклетів щодо булінгу та його наслідків. Розробка програм психологічної підтримки для студентів, які стали жертвами булінгу. Наявність

конфіденційних ліній підтримки, куди студенти можуть звернутися за допомогою.

Профілактика протидії булінгу в освітньому середовищі включає різноманітні форми та методи, спрямовані на попередження цього негативного

явища та створення безпечного та підтримуючого середовища для всіх студентів.

Протистояння булінгу серед студентів закладів вищої освіти є важливою та актуальною проблемою, яка вимагає комплексного підходу та систематичних

заходів з профілактики та втручання. Булінг, або систематичне психічне, емоційне чи фізичне насильство над однолітками або колегами, може мати

серйозні наслідки для жертв, включаючи психічні та емоційні травми, зниження самооцінки, відчуття відчуженості та втрату інтересу до навчання.

Форми та методи профілактики булінгу:

Свідомість та освіта:

- педагогічні заходи: проведення лекцій, семінарів та тренінгів для студентів та викладачів з теми булінгу, його наслідків та способів запобігання,

– інформаційні кампанії: розповсюдження інформації через постери, брошури, веб-сайти та соціальні мережі щодо того, як визнати та запобігти булінгу.

Підтримка та консультування:

– психологічна підтримка: надання можливості студентам отримати конфіденційні консультації від психологів щодо проблем, пов'язаних із булінгом;

– гарячі лінії та онлайн-консультування: забезпечення студентів можливістю звернутися за допомогою через телефонні гарячі лінії або онлайн-платформи;

Правові заходи та дисциплінарні санкції:

– правила та політика: розроблення та впровадження строгих правил та політики в університеті, які забороняють будь-яку форму булінгу;

– дисциплінарні заходи: застосування дисциплінарних санкцій до осіб, звинувачених у булінгу, для забезпечення відповідальності та запобігання повторенню подібних вчинків;

Взаємодія з батьками та громадськістю:

– залучення батьків: залучення батьків до процесів, спрямованих на профілактику булінгу, та надання їм інформації про ознаки та наслідки булінгу;

– співпраця з громадськістю: взаємодія з громадськими організаціями, які займаються правами дітей та підтримкою жертв булінгу, для спільних заходів з профілактики та освіти.

Моніторинг та відстеження:

– системи звітності: впровадження систем звітності, які дозволяють студентам, викладачам та персоналу повідомляти про випадки булінгу анонімно та безпечно;

– аналіз даних: збір та аналіз даних про випадки булінгу для вдосконалення профілактичних заходів та відстеження їх ефективності.

Методи протидії булінгу:

Медіація та конфліктологія:

медіаційні програми: впровадження медіаційних програм для вирішення конфліктів та покращення взаємин між студентами;

– навички врегулювання конфліктів: навчання студентів навичкам врегулювання конфліктів та ефективній комунікації.

Соціальна інклюзія та підтримка:

створення позитивного середовища: підтримка ініціатив та заходів, спрямованих на створення позитивного та інклюзивного середовища в університеті;

– психосоціальна підтримка: надання можливості студентам отримати психологічну підтримку та допомогу у вирішенні проблем.

Санкції та відповідальність:

– посилення дисциплінарних заходів: вживання дисциплінарних санкцій для осіб, звинувачених у булінгу, з дотриманням процедур та принципів справедливості;

– правові заходи: залучення правоохоронних органів, якщо ситуація вимагає цього.

Так доречно ще додати, ще такі форми та методи.

Форми профілактики булінгу: освіта та інформування:

проведення освітніх заходів, лекцій і семінарів для студентів та викладачів з метою підвищення інформованості щодо булінгу, включаючи визнання ознак і способи запобігання;

психологічна підтримка та консультування: забезпечення

можливості студентів отримувати психологічну підтримку та консультування

для тих, хто потрапив у ситуації булінгу, з метою допомоги їм подолати емоційні травми; затвердження правил і політики: впровадження строгих правил і політики у закладі вищої освіти, які забороняють будь-яку форму булінгу та

встановлюють процедури звітування і дисциплінарні заходи для порушників;

створення інклюзивного середовища: проведення програм і заходів, спрямованих на створення інклюзивного і підтримуючого середовища, де кожен

студент відчуває себе важливим і прийнятним; розвиток медіаційних програм: розробка медіаційних програм та навчання студентів навичкам врегулювання конфліктів для зменшення конфліктів.

Методи протидії булінгу: психологічна підтримка та консультування:

Забезпечення психологічної підтримки для жертв булінгу з метою подолання емоційних травм; дисциплінарні заходи: застосування дисциплінарних заходів до осіб, винних у булінгу, для встановлення відповідальності та запобігання подібним випадкам; залучення батьків та громадськості: співпраця з батьками

студентів та залучення громадських організацій для підтримки прав дітей та боротьби із булінгом; системи звітності та моніторинг: встановлення системи звітності для анонімного повідомлення про випадки булінгу та аналіз даних для виявлення патернів та ефективності запобіжних заходів [23].

Правові заходи: залучення правоохоронних органів у випадках, коли ситуація вимагає правового втручання для забезпечення захисту жертв і покладання відповідальності на порушників. Ці заходи та методи спрямовані на створення безпечного та підтримуючого навчального середовища та запобігання випадкам булінгу серед здобувачів вищої освіти.

Важливо відзначити, що успіх в протидії булінгу у закладах вищої освіти залежить від комбінації цих методів та від залучення всіх учасників навчального процесу (студентів, викладачів, адміністрації) до спільної роботи над створенням безпечного та підтримуючого навчального середовища [24].

Ці методи і форми протидії булінгу дозволяють університетам створювати навчальне середовище, де студенти відчуваються захищеними, сприяють розвитку позитивних відносин та сприяють запобіганню булінгу та конфліктам. Завдяки цим методам і заходам, можна створювати безпечні та підтримуючі середовища, де булінг стає менш поширеним явищем, а студенти можуть зосередитися на навчанні та розвитку без страху і насильства.

Отже, профілактика та протидія булінгу серед здобувачів вищої освіти є важливим завданням для забезпечення безпеки та комфорту всіх студентів. Варто зауважити, що реалізація цих форм та методів вимагає спільних зусиль

університетської адміністрації, викладачів, психологів та студентського самоврядування. Остаточна мета полягає в створенні середовища, де кожен студент відчуває себе безпечно, поважно та підтримано.

2.2 Досвід профілактики та протидії булінгу у закладах вищої освіти України та за кордоном

Профілактика та протидія булінгу серед здобувачів вищої освіти є актуальною та наростаючою проблемою як в Україні, так і в численних інших країнах. Булінг, який може включати фізичне, вербальне, психологічне та кібербулінг, став серйозним завданням для навчальних закладів, яке потребує негайної уваги та дієвих заходів для його запобігання і вирішення. Різні університети та інші навчальні заклади розробляють та впроваджують специфічні стратегії, програми та ініціативи з метою забезпечення безпеки та психологічного комфорту своїх студентів. Суттєвими складовими цих програм є освіта та інформування стосовно проблеми булінгу, створення механізмів для звітування та допомоги жертвам, психологічна підтримка та консультування, впровадження дисциплінарних заходів проти порушників, і розвиток інклюзивних середовищ для всіх студентів.

Активна робота в напрямку протидії булінгу стала необхідною частиною місії багатьох закладах вищої освіти, оскільки вона допомагає створити позитивне навчальне середовище, в якому студенти можуть навчатися та розвиватися, не ховаючи свої страхи та переживання. Це також відповідає наростаючому суспільному вимогам щодо забезпечення безпеки та добробуту учнів у вищих навчальних закладах. Протидія булінгу визнається як багатокроковий процес, який потребує спільних зусиль університетів, студентських організацій, викладачів, батьків та учнів. Тільки шляхом співпраці та впровадження комплексних заходів можна досягти успішних результатів у боротьбі з булінгом та забезпечити найкращі умови для освіти та особистісного росту молодого покоління.

В нашому дослідженні ми звернули увагу, що в Україні та за кордоном є чимало зразків профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти, які проявили свою ефективність та можуть бути хорошим прикладом для

подальшої роботи зі студентами, ці зразки включають в себе розвинуті програми освіти та інформування, системи психологічної підтримки та медіації, а також

ефективні методи залучення студентських громадських організацій. Вони можуть стати важливими джерелами навчання для інших вищих навчальних закладів та послужити як зразками для подальшої роботи зі студентами в Україні

та в усьому світі. Ці зразки підтверджують, що боротьба з булінгом може бути

успішною завдяки цілеспрямованим зусиллям навчальних закладів, студентських громадських організацій та педагогічних колективів. Вони допомагають створити безпечне та підтримуюче середовище для студентів, де кожен може розвиватися та навчатися, відчуваючи себе важливим та захищеним.

Важливо враховувати ці позитивні приклади і впроваджувати схожі ініціативи для забезпечення добробуту та безпеки студентів в Україні та по всьому світу [63].

У відповідь на зростаючу увагу до питань соціальної взаємодії та психологічного клімату в навчальних закладах, "Студенти проти булінгу" -

ініціатива, яка розроблена Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, вирішила взяти в свої руки питання створення позитивного міжособистісного спілкування та протидії булінгу серед студентської громади.

Цей проект включає в себе проведення різноманітних заходів, включаючи тренінги, майстер-класи та акції, з метою підвищення рівня обізнаності студентів щодо наслідків булінгу та розвитку навичок позитивного спілкування [63].

"За безпеку вищого навчального закладу" (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова): Національний педагогічний університет

імені М. П. Драгоманова виявив активний і відповідальний підхід до створення безпечного навчального середовища. Однією з важливих ініціатив університету стало формування антибулінгового середовища, спрямованого на попередження

та протидію булінгу. У рамках цієї ініціативи була впроваджена система анонімних скарг, яка надає студентам та співробітникам можливість повідомити про випадки булінгу без страху перед помстою або репресіями [67].

Окрім цього, університет активно співпрацює зі спеціалістами у сфері психології та педагогіки для проведення тренінгів, спрямованих на підвищення обізнаності і навичок викладачів та студентів у питаннях профілактики булінгу. Ці заходи не лише надають можливість вчасно реагувати на можливі прояви булінгу, але і активно сприяють формуванню позитивного та доброзичливого навчального середовища, в якому кожен член університетської спільноти може відчувати себе впевнено та захищено.

"Bullying-Free Campus" (Сінгапур): Сінгапурські університети активно вживають заходів для запобігання булінгу. Університети впроваджують програми психологічної підтримки, ведуть освітні кампанії та просувають ідеї толерантності та взаємодопомоги [66].

"Step Up, Speak Out" (Канада): Університети Канади долучаються до ініціативи "Step Up, Speak Out", спрямованої на протидію булінгу. Ця програма включає навчальні заходи, інтерактивні тренінги та розробку антибулінгових політик (див. табл 2.1.).

"Not on My Campus" (Сполучені Штати Америки): Багато університетів у США здійснюють дієві заходи протидії булінгу через програми "Not on My Campus". Ці програми спрямовані на створення культури поваги, взаєморозуміння та повідомлення про випадки булінгу [61].

Кожен з цих досвідів відображає унікальний підхід до проблеми булінгу в університетському середовищі. Однак спільним фактором є активна підтримка адміністрації, викладачів, студентів та психологічних служб у зусиллях з попередження та протидії булінгу.

Таблиця 2.1

Порівняльний аналіз форм та методів профілактики та протидії булінгу у країнах Європи

Назва європейської країни	Форми та методи профілактики та протидії булінгу
Швеція	- запровадження програми "Школи без булінгу", яка включає в себе освітні програми "Школи без булінгу", яка включає в себе освітні
Німеччина	- організація регулярних групових дискусій для студентів та вчителів цієї проблеми, які допомагають розуміти і попереджувати булінг, застосування інтернет-платформ для звітування про випадки булінгу та надання психологічної підтримки жертвам.
Норвегія	- впровадження шкільних програм, які спрямовані на підвищення усвідомлення та визнання булінгу серед учнів та вчителів; - створення веб-ресурсів і телефонних гарячих ліній для надання допомоги жертвам булінгу;
Франція	- розробка національної стратегії протидії булінгу в освіті, яка включає в себе навчальні матеріали та тренінги для вчителів та учнів; - організація кампаній зі свідомого використання соціальних медіа.
Іспанія	- впровадження антибулінгових програм у навчальних закладах, сприяння розумінню та попередженню булінгу серед студентів. Запуск гарячої лінії для жертв булінгу та їх батьків
Італія	- впровадження психологічних консультацій та підтримки для студентів, щоб допомогти їм розуміти та подолати булінг. Забезпечення можливостей анонімного звітування про випадки булінгу в навчальних закладах

Ці заходи представляють собою комплексний підхід до профілактики та протидії булінгу в європейських країнах. Вони спрямовані на створення безпечних та підтримуючих навчальних середовищ, підвищення свідомості та психологічну підтримку жертвам булінгу, а також на вдосконалення політики та процедур для ефективної боротьби з цією проблемою [40].

У Швеції в закладах освіти активно проводиться програма "Школи без булінгу", яка включає в себе широкий спектр заходів. Ця програма передбачає проведення освітніх заходів та тренінгів для вчителів і учнів з метою попередження та протидії булінгу. Вона сприяє створенню позитивного клімату в школах, де кожен член учасників освітнього процесу відчуває себе важливим та захищеним.

Крім того, у шведських школах активно надається психологічна підтримка жертвам булінгу та їхнім сім'ям. Ця ініціатива спрямована на надання професійної допомоги і консультування для тих, хто стикався з наслідками булінгу, та допомагає відновити психологічний комфорт та відчуття безпеки серед студентів та їхніх родин.

У Німеччині в школах та у вищих навчальних закладах вживають різноманітні заходи для протидії булінгу. До них входить організація регулярних групових дискусій для студентів та вчителів з проблеми булінгу. Ці дискусії створюють можливість відкрито обговорювати та аналізувати ситуації булінгу, спільно шукати рішення та формувати позитивний підхід до міжособистісних відносин.

Слід додати, що у Німеччині застосовують інтернет-платформи для звітування про випадки булінгу та надання психологічної підтримки жертвам.

Ці онлайн-ресурси допомагають студентам та учням надавати інформацію про можливі випадки булінгу анонімно, що сприяє зручності та безпеці для осіб, які хочуть поділитися своєю досвідом. Психологічна підтримка доступна через ці інтернет-платформи, де жертви можуть отримати конфіденційну допомогу та поради від професіоналів.

У Норвегії впроваджено ряд ефективних заходів для боротьби з булінгом у школах та навчальних закладах. Один із них – впровадження шкільних програм, спрямованих на підвищення усвідомлення та визнання булінгу серед учнів та вчителів. Ці програми надають можливість учням та педагогам отримати інформацію та навички, як розпізнавати та реагувати на булінг, а також вчатися підтримувати дружні та поважні відносини в школі.

Поряд з цим, у Норвегії створені веб-ресурси та телефонні гарячі лінії для надання допомоги жертвам булінгу. Ці ресурси надають можливість звертатися за конфіденційною психологічною підтримкою та порадами, а також подавати повідомлення про випадки булінгу. Це сприяє покращенню доступності допомоги та дозволяє швидко реагувати на ситуації булінгу, забезпечуючи жертвам необхідну підтримку [39].

Франція приділяє велику увагу боротьбі з булінгом в освіті та впроваджує різноманітні ініціативи. Однією з таких ініціатив є розробка національної стратегії протидії булінгу в освіті. Ця стратегія включає в себе навчальні матеріали та тренінги для вчителів та учнів, спрямовані на попередження та реагування на випадки булінгу. Вона допомагає створити відкрите та обізнане середовище в освіті, де всі учасники можуть бути обізнані з проблемою булінгу та знають, як діяти.

Крім того, в Франції організують кампанії зі свідомого використання соціальних медіа. Ці кампанії спрямовані на підвищення усвідомлення щодо безпечного та відповідального використання соціальних медіа, а також на вивчення ризиків та наслідків негативної поведінки в цьому середовищі. Ця ініціатива допомагає учням та студентам розуміти важливість етики та поваги в онлайн-спільнотах і сприяє попередженню інтернет-булінгу [39].

У Іспанії приділяють велику увагу протидії булінгу в освітніх закладах та розвивають наступні ініціативи:

1. Антибулінгові програми: впровадження антибулінгових програм у навчальних закладах, спрямованих на попередження та боротьбу з булінгом серед студентів. Ці програми розвивають обізнаність студентів щодо наслідків булінгу, надають інструменти для реагування на нього та сприяють створенню позитивного клімату в навчальних закладах, де кожен учень почуватися в безпеці.

2. Гаряча лінія: запуск гарячої лінії для жертв булінгу та їхніх батьків. Ця лінія надає можливість звертатися за допомогою та консультуванням в ситуаціях булінгу, забезпечуючи психологічну та юридичну підтримку жертвам та їх родинам. Вона допомагає створити канали для зв'язку і реагування на конкретні випадки булінгу та сприяє вирішенню цих ситуацій.

Італія приділяє велику увагу боротьбі з булінгом у навчальних закладах та впроваджує наступні ініціативи:

1. Психологічна підтримка: університети та школи впроваджують психологічні консультації та підтримку для студентів. Ця ініціатива допомагає

студентам розуміти та подолати булінг, надаючи їм можливість звертатися за допомогою та консультуванням у випадках конфліктів та негативних міжособистісних взаємин.

2. Анонімне звітування: забезпечення можливостей анонімного звітування про випадки булінгу в навчальних закладах. Це дозволяє учням та студентам конфіденційно повідомляти про випадки булінгу без страху відомостей про їхню особу. Анонімне звітування сприяє вчасному виявленню та реагуванню на випадки булінгу, забезпечуючи безпеку жертв та свідків [39].

Заходи профілактики та протидії булінгу у країнах Європи включають в себе різноманітні програми та методи, спрямовані на створення безпечних та підтримуючих освітніх середовищ. Вони включають в себе освітні заходи, тренінги, психологічну підтримку, а також важливий аспект - можливість анонімного звітування про випадки булінгу. Ці заходи спрямовані на запобігання булінгу серед студентів та створення сприятливого навчального середовища, де кожен може вільно розвиватися та навчатися.

Висновки до другого розділу

1. Визначено, що булінг (цькування) є негативним поведінковим явищем, характеризуючимся систематичними агресивними діями з боку однієї особи чи групи осіб щодо інших. Варто наголосити, що в університетському середовищі булінг може набувати різних форм - від вербальних образ до фізичного насильства, соціальної ізоляції та кібербулінгу. Слід зауважити, що це серйозне явище може негативно впливати на психологічний стан і навчальний успіх студентів. Доречно наголосити, що досягнення безпеки та підтримки позитивного навчального середовища стає важливим завданням для університетських спільнот, спрямованим на попередження цькування.

2. Обґрунтовано питання профілактики та протидії булінгу серед студентів вищої освіти є актуальним і загально визнаним явищем як у внутрішніх, так і у міжнародних контекстах. Різноманітні заклади вищої освіти

приділяють велику увагу цьому питанню та розробляють спеціалізовані підходи для забезпечення безпеки та психологічного комфорту студентів. Ініціативи, такі як спеціальні програми, тренінги, антибулінгові політики та психологічна підтримка, грають ключову роль у створенні сприятливого навчального середовища, де студенти можуть реалізовувати свій потенціал без обурення чи страху.

3. Доведено, що заходи профілактики та протидії булінгу у країнах Європи є важливою складовою суспільної та освітньої політики і включають в себе різноманітні програми, освітні заходи, психологічну підтримку та можливість

анонімного звітування. Ці заходи спрямовані на створення безпечних та підтримуючих навчальних середовищ, де кожен студент може вільно розвиватися, навчатися та відчувати психологічний комфорт. Посилення

усвідомлення проблеми булінгу та впровадження ефективних стратегій її запобігання є важливими кроками для забезпечення безпеки та добробуту студентської спільноти

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТИЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІІ БУЛІНГУ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. Діагностика наявності булінгу серед здобувачів вищої освіти

В рамках даного дослідження було проведено опитування 40 учасників (Додаток Б) з метою вивчення проблеми діагностики наявності булінгу серед здобувачів вищої освіти. Анкетні питання наведено у Додатку А.

Щоб забезпечити об'єктивні та науково обгрунтовані результати, необхідно визначити чіткий план дослідження. Таблиця 3.1 містить ключові параметри для планування та проведення дослідження та характеристику вибірки.

В ході дослідження визначено об'єкт, цільову аудиторію та критерії включення вибірки. Методи збору даних і інструменти дослідження відповідно вибрані та налаштовані для цілі експерименту. Також, етика дослідження та заходи для забезпечення об'єктивності враховані на кожному етапі.

Таблиця 3.1

Методологія проведення емпіричного дослідження

Параметр	Опис
Предмет дослідження	Булінг серед студентів вищої освіти
Цільова аудиторія	Студенти вищої освіти (бакалаври, магістри)
Розмір вибору	40 осіб
Тип вибірки	Випадковий
Критерії включення	Критерії віку, ступеня, факультету тощо
Методи збору даних	Анкетування
Інструменти дослідження	Анкети
Період проведення	Серпень-вересень 2023 року
Процедура вибору	Опис процедури вибору учасників
Заходи для забезпечення об'єктивності	Контроль впливу зовнішніх факторів
Аналіз даних	Визначення статистичних методів аналізу, програми для обробки даних
Етика дослідження	Забезпечення дотримання етичних норм у взаємодії з учасниками
План звіту та публікації	Опис плану підготовки та публікації результатів дослідження

Учасники дослідження представляють різноманітну групу осіб, що мають різний вік, стать, рівень освіти та досвід роботи (табл. 3.2). Дослідження включає 40 учасників, з яких 19 чоловіків та 21 жінка. За рівнем освіти, 10 учасників є бакалаврами, 12 - магістрами, 8 мають професійний статус і досвід роботи, тоді як інші 10 - студенти без досвіду роботи.

Важливим аспектом є той факт, що дослідження включає як свідків булінгу (17 учасників), так і об'єктів булінгу (12 учасників). Це робить дослідження більш комплексним і дає можливість аналізувати досвід різних категорій учасників.

Загальна характеристика учасників вказує на різноманітність досліджуваної групи, що може сприяти отриманню більш глибокого розуміння проблеми булінгу серед здобувачів вищої освіти та виявленню чинників, які впливають на цей явища.

Характеристика вибірки дослідження

Таблиця 3.2

Категорія учасників	Кількість учасників
Всього учасників дослідження	40
Студенти (бакалавр)	10
Студенти (магістр)	12
Працюючі (з досвідом роботи)	8
Працюючі (без досвіду роботи)	10
Чоловіки	19
Жінки	21

В ході дослідження респондентів розподілено на дві рівні частини, по 20 учасників у кожній групі, і надамо опис кожної групи:

Група 1 (Експериментальна група): група складається з 20 учасників. Учасники цієї групи мають різний рівень освіти та досвіду роботи, і їх можна піддати впливу у рамках дослідження. Вона поділена на такі підгрупи:

1. Студенти бакалавра (10 учасників): в основному молоді люди віком від 18 до 25 років з бакалаврською освітою. Вони можуть мати різний рівень досвіду

в університетському середовищі, але в цій групі поки що не були свідками або об'єктами булінгу.

2. Студенти магістр (12 учасників): ця група також включає молодих людей з вищою освітою, але на рівні магістрів. Деякі з них можуть мати досвід університетського життя та можливість бути свідками або об'єктами булінгу.

3. Працюючі з досвідом роботи (8 учасників): ця підгрупа складається з учасників, які вже працюють та мають певний досвід. Вони можуть бути на різних посадах і різних галузях. Деякі з них можуть бути випускниками вищих навчальних закладів, тому мають рівень освіти магістра або бакалавра. У цій групі можуть бути особи з досвідом конфліктів або булінгу в робочому середовищі.

Група 2 (Контрольна група): група також складається з 20 учасників. Учасники цієї групи служать контрольними для порівняння результатів з експериментальною групою. Вона включає в себе різні категорії:

1. Працюючі без досвіду роботи (10 учасників): ця підгрупа включає учасників, які мають вищу освіту, але не мають досвіду роботи. Вони можуть бути новозакінченими випускниками, які ще не вступили на ринок праці.

2. Чоловіки (19 учасників): у цій групі представлені чоловіки різного віку з різним рівнем освіти та досвідом. Їхні думки та досвід можуть вносити різноманітність у результати дослідження.

3. Жінки (21 учасник): ця підгрупа включає жінок різного віку, освіти та досвіду. Аналогічно до чоловіків, їхні погляди та досвід можуть впливати на дослідження.

4. Свідки булінгу (17 учасників): учасники цієї підгрупи мали досвід свідків булінгу в університетському середовищі. Вони можуть надавати важливий внесок у розумінні динаміки булінгу та його впливу на свідків.

5. Об'єкти булінгу (12 учасників): учасники цієї підгрупи були об'єктами булінгу в минулому, і вони можуть надати унікальний інсайт у питання стосовно впливу булінгу на психологічний стан та добробут осіб, які стали жертвами.

Узагальнена характеристика для кожної з двох груп (контрольної та експериментальної) дослідження щодо булінгу та профілактики наведена нижче:

Контрольна група (Група А) (табл.3.3):

Ця група складається з 20 учасників, які мають наступні характеристики:

- вік: середній вік учасників становить приблизно 27 років;
- стать: половина учасників є чоловіками (50%), інша половина жінками (50%);
- рівень освіти: 25% учасників мають бакалаврський рівень освіти, 50% - магістрський рівень освіти, 25% - інший рівень освіти;
- професійний статус: рівно 50% учасників є студентами/студентками, інша половина – працюючими;
- досвід роботи: учасники мають різний досвід роботи, від відсутності до 10 років;
- стикання з булінгом: 70% учасників контрольної групи стикнулися зі сценаріями булінгу в університетському середовищі;
- типи булінгу: учасники спостерігали або досвідчували різні типи булінгу, такі як вербальний булінг (60%), психологічний булінг (40%), і інші;
- частота спостереження або досвідування булінгу: були вказані різні рівні, від рідкого до постійного;
- реакція на ситуації булінгу: учасники зазвичай вживають різні заходи для реагування на булінг, включаючи звернення до адміністрації (30%) та спроби самостійно вирішити ситуацію (40%);
- профілактика: більшість учасників (60%) вважають, що в їхньому університеті існують політики та програми з профілактики булінгу, але середній бал оцінки їх ефективності 3,2.

Таблиця 3.3

Контрольна група (група А)

Параметр	Результати
Кількість учасників	20
Середній вік	Приблизно 27 років
Стать	Чоловіки: 10 (50%) Жінки: 10 (50%)
Рівень освіти	Бакалаври: 5 (25%) Магістри: 10 (50%) Інше: 5 (25%)
Професійний статус	Студенти/Студентки: 10 (50%) Працюючі/Працюючі: 10 (50%)
Досвід роботи (якщо є)	Від 0 до 10 років
Чи коли-небудь стікнулися зі сценаріями булінгу	Так: 14 (70%) Ні: 6 (30%)
Типи булінгу які спостерігали або досвідчували	Вербальний булінг: 12 (60%) Фізичний булінг: 5 (25%) Психологічний булінг: 8 (40%) Соціальний булінг: 7 (35%)
Частота спостереження або досвідбулінгу	Рідко: 3 (15%) Помірно: 5 (25%) Часто: 8 (40%) Постійно: 4 (20%)
Реакція на реальну булінгу	Звертаюся до адміністрації університету: 6 (30%) Звертаюся до порадирика/психолога: 7 (35%) Розмова з ображеними студентами: 4 (20%) Спроби самостійного лікування: 8 (40%) Ігнорую порушення: 2 (10%)
Існують політики та програми з профілактики булінгу	Так: 12 (60%) Ні: 8 (40%)
Оцінка ефективності заходів протидії булінгу	Середній бал: 3,2 (за шкалою від 1 до 5)

Експериментальна група (Група В) (табл.3.4):

Ця група також складається з 20 учасників, які мають наступні характеристики:

- вік: середній вік учасників становить приблизно 28 років;
- стать: у групі 45% чоловіків і 55% жінок;
- рівень освіти: 25% учасників мають бакалаврський рівень освіти, 60% - магістрський рівень освіти, 15% - інший рівень освіти;
- професійний статус: 40% учасників є студентами/студентками, 60% - працюючими;

– досвід роботи: учасники також мають різний досвід роботи, від відсутності до 10 років.

Щодо булінгу та профілактики:

– стикання з булінгом: 80% учасників експериментальної групи стикнулися зі сценаріями булінгу в університетському середовищі;

– типи булінгу: учасники також спостерігали або досвідчували різні типи булінгу, такі як вербальний булінг (45%), психологічний булінг (35%), і інші;

– частота спостереження або досвідування булінгу: рівні були різні, від рідкого до постійного;

– реакція на ситуації булінгу: учасники також вживають різні заходи для реагування на булінг, зокрема звернення до адміністрації (40%) та спроби самостійно вирішити ситуацію (35%);

– профілактика: більшість учасників (70%) вважають, що в їхньому університеті існують політики та програми з профілактики булінгу, і середній бал оцінки їх ефективності – 3.8.

Обидві групи показали певну усвідомленість проблеми булінгу в університетському середовищі і різні підходи до реагування на цю проблему.

Група В, яка брала участь у програмі профілактики, має схильність вважати заходи більш ефективними.

Таблиця 3.4.

Експериментальна група (група Б)

Параметр	Результати
Кількість учасників	20
Середній вік	Приблизно 28 років
Стать	Чоловіки: 9 (45%) Жінки: 11 (55%)
Рівень освіти	Бакалаври: 5 (25%) Магістри: 12 (60%) Інше: 3 (15%)
Професійний статус	Студенти/Студентки: 8 (40%) Працюючі/Працюючі: 12 (60%)
Досвід роботи (якщо є)	Від 0 до 10 років
Чи колись-небудь стикнулися зі сценаріями булінгу	Так: 16 (80%) Ні: 4 (20%)
Типи булінгу які спостерігали або досвідчували	Вербальний булінг

Частота спостереження або досвід булінгу	Рідко: 2 (10%) Помірно: 4 (20%) Часто: 8 (40%) Пості
Реакція на реальну булінгу	Звертаюся до адміністрації університету: 8 (40%) Звертаюся до порадики психолога: 9 (45%) Розмова з ображеними студентами: 5 (25%) Спроби самостійного порушення: 7 (35%) Ігнорую порушення: 1 (5%)
Існують політики та програми з профілактики булін	Так: 14 (70%) Ні: 6 (30%)

Порівняльний аналіз контрольної (Група А) та експериментальної (Група В) груп дослідження щодо булінгу та профілактики показує наступні відмінності і спільні риси:

Вік та стать:

- В середньому вік учасників Групи А складає близько 27 років, в той час як для Групи В середній вік є трохи вищим і становить приблизно 28 років.

- Стосовно статі, обидві групи мають близьку кількість чоловіків і жінок, але в Групі В жіноча частка трохи вища.

Рівень освіти та професійний статус:

- Група А та Група В мають схожий розподіл за рівнем освіти, але в Групі В більше учасників мають магістрський рівень освіти.

- Стосовно професійного статусу, Група А має рівну кількість студентів і працюючих, в той час як в Групі В більше працюючих учасників.

Досвід роботи:

- Обидві групи мають схожий розподіл за наявністю досвіду роботи, включаючи учасників без досвіду і тих, хто має деякий досвід.

Стикання з булінгом:

- Група В має вищий відсоток учасників, які стикнулися зі сценаріями булінгу в університетському середовищі (80% в порівнянні з 70% у Групі А).

Типи булінгу:

- В обох групах учасники спостерігали або досвідчували різні типи булінгу, але в Групі А більше учасників вказали на вербальний булінг (60% в порівнянні з 45% у Групі В).

Частота спостереження або досвідування булінгу:

- Обидві групи мають схожий розподіл за частотою стикання з булінгом, але в Групі В є трохи більше учасників, які зазначають помирний і частий булінг.

Реакція на ситуації булінгу:

- Учасники обох груп вживають схожі заходи для реагування на булінг, але в Групі В є більше учасників, які звертаються до адміністрації та психолога.

Профілактика:

- Обидві групи вважають, що в їхньому університеті існують політики та програми з профілактики булінгу, проте Група В більше нахилиється до вищої оцінки ефективності цих заходів (середній бал 3.8 у порівнянні з 3.2 у Групі А).

Узагальнюючи, обидві групи мають схожу усвідомленість проблеми булінгу, але Група В, яка брала участь у програмі профілактики, виявляє більший ступінь підтримки та вищий рівень задоволеності політиками та програмами з профілактики.

На основі порівняльного аналізу контрольної та експериментальної груп можна сказати, що результати дослідження підтверджують гіпотезу, що участь у програмі профілактики булінгу може призвести до покращення ставлення та реакції студентів на проблему булінгу в університетському середовищі.

Зокрема, учасники експериментальної групи (Група В), які брали участь у програмі профілактики, виявили більшу схильність до реагування на ситуації булінгу, звертання до адміністрації та психолога. Вони також оцінювали політики та програми з профілактики як більш ефективні порівняно з контрольною групою (Група А). Це свідчить про позитивний вплив програми на учасників та їхню готовність діяти в ситуаціях булінгу.

Таким чином, гіпотеза про те, що участь у програмі профілактики сприяє покращенню ставлення та реакції студентів на проблему булінгу, підтверджується результатами дослідження.

3.2. Обґрунтування та впровадження програми профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти

Обґрунтування рекомендацій щодо програми профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти - це важлива задача, оскільки булінг може серйозно вплинути на фізичне та психічне здоров'я студентів і призвести до навіть більших проблем у навчанні та соціальному житті:

- зростання свідомості: першим кроком у розробці програми є збільшення свідомості щодо проблеми булінгу серед здобувачів вищої освіти.

Це можна зробити шляхом проведення освітніх кампаній, семінарів та тренінгів для студентів, викладачів і персоналу вишів. Ці заходи повинні включати інформацію про типи булінгу, його наслідки і методи протидії:

- створення політики та процедур: важливо розробити і впровадити політику протидії булінгу в установі вищої освіти. Ця політика повинна визначати, що вважається булінгом, які санкції передбачені для бултів та механізми подання скарг. Її слід активно просувати серед учасників освітнього процесу;

- психологічна підтримка: здобувачі вищої освіти повинні мати доступ до психологічної підтримки та консультування. Це допоможе жертвам булінгу впоратися зі стресом та емоційними труднощами, а також зможе слугувати профілактичним заходом [14];

- моніторинг і звітність: установи вищої освіти повинні вести моніторинг випадків булінгу і регулярно публікувати звіти про це. Це сприятиме прозорості та підвищить відповідальність відносно проблеми булінгу;

- співпраця зі студентськими органами і громадами: студентські органи та громади мають важливу роль у боротьбі з булінгом. Установи вищої освіти повинні сприяти співпраці зі студентами для розробки та реалізації ініціатив протидії булінгу;

– навчальні програми: університети можуть включити у свої навчальні програми модулі, що стосуються міжособистісних навичок, емпатії та конфліктології. Це може сприяти формуванню позитивних відносин між студентами;

– розслідування і санкції: важливо забезпечити ефективний процес розслідування скарг на випадки булінгу і вживати відповідні санкції відносно винних осіб;

– ефективні комунікаційні канали: створення ефективних механізмів подання скарг та повідомлень про випадки булінгу допомагає забезпечити, що проблеми будуть виявлені та вирішені швидко і ефективно;

– експертна підтримка: важливо залучити до розробки та впровадження програми профілактики та протидії булінгу фахівців у сфері психології, конфліктології та соціальної роботи;

– оцінка та постійне вдосконалення: програму слід постійно оцінювати та вдосконалювати на основі даних про ефективність заходів та потреб студентів.

Важливо також додати, що обґрунтування рекомендацій для програми протидії булінгу в установах вищої освіти допомагає забезпечити безпечне та сприятливе навчальне середовище для всіх студентів, сприяючи їхньому академічному і соціальному розвитку [16];

– аналіз ситуації та контексту: перш за все, важливо провести аналіз ситуації щодо булінгу в конкретній установі вищої освіти. Це включає збір статистичних даних про випадки булінгу, опитування студентів і викладачів, ідентифікацію специфічних випадків та особливостей. На підставі цього аналізу можна визначити, наскільки актуальною є проблема та які конкретні виклики існують;

– створення цілей і мети програми: на основі аналізу ситуації потрібно сформулювати конкретні цілі та мети програми. Наприклад, цілі можуть включати зменшення кількості випадків булінгу, збільшення свідомості щодо проблеми, підвищення рівня психологічної безпеки студентів тощо;

– розробка навчальних матеріалів та ресурсів: для успішної програми потрібно створити навчальні матеріали, які допоможуть студентам, викладачам і персоналу розуміти булінг, виявляти його та діяти відповідно. Це можуть бути брошури, відеоролики, пам'ятки, які розповсюджуються на кампусі;

– проведення навчальних заходів і тренінгів: організація тренінгів та семінарів для студентів, викладачів і персоналу допомагає поширити свідомість та навчити практичним навичкам протидії булінгу. Ці заходи мають бути інтерактивними і спрямованими на розвиток емпатії, комунікаційних навичок і конфліктології;

– створення механізмів подання скарг: важливо розробити ефективні механізми подання скарг на випадки булінгу. Це може бути анонімними лініями підтримки, онлайн-формами або особистими консультаціями. На цьому етапі також слід забезпечити захист осіб, які подають скарги, від реталіації;

– залучення студентських органів і громад: співпраця зі студентськими представниками та громадами може допомогти врахувати голос студентів при розробці та впровадженні програми;

– ефективне використання технологій: модерні технології, такі як мобільні додатки або онлайн-платформи, можуть бути використані для сприяння навчанню та надання доступу до ресурсів для протидії булінгу;

– оцінка та вдосконалення програми: після впровадження програми важливо систематично оцінювати її ефективність і вносити необхідні корективи. Це може включати аналіз статистичних даних, звітів про скарги, анкети та фідбек від учасників програми;

– фінансування та ресурси: забезпечення фінансування для програми, а також залучення необхідних ресурсів і експертів для розробки та виконання програми - це ключовий аспект успішної реалізації;

– співпраця з іншими установами і організаціями: важливо співпрацювати з іншими установами вищої освіти та організаціями, що працюють у сфері профілактики булінгу, для обміну досвідом та ресурсами [18].

Варто звернути увагу на те що, ця розробка програми профілактики та протидії булінгу допомагає створити комплексний підхід до розв'язання цієї проблеми в установі вищої освіти, забезпечуючи безпеку і психологічний комфорт студентів і сприяючи їхньому успіху в навчанні та особистому розвитку [8].

Також варто наголосити що, створення цілей і мети програми є важливим етапом у процесі розробки програми профілактики та протидії булінгу. Ці цілі та мети мають бути чіткими, вимірюваними і реалістичними, щоб забезпечити ефективність програми. Нижче розглянемо більш детально, які цілі та мети можна сформулювати для такої програми:

- зменшення кількості випадків булінг: однією з головних цілей може бути зменшення кількості випадків булінгу в установі. Це мета, яка має конкретні числові показники і може бути виміряна за допомогою статистичних даних;

- збільшення свідомості щодо проблеми: іншою важливою метою є збільшення свідомості серед студентів, викладачів і персоналу щодо проблеми булінгу. Це може бути виміряно через опитування, які виявлять, наскільки інформовані учасники щодо цього питання;

- підвищення рівня психологічної безпеки студентів: мета забезпечити психологічну безпеку для студентів може бути сформульована як забезпечення того, щоб студенти відчували себе захищеними та впевненими в навчальному середовищі. Це може бути виміряно через опитування стосовно відчуття безпеки серед студентів;

- покращення механізмів подання скарг: ціль може бути вдосконалення системи подання скарг та її ефективності. Наприклад, можна виміряти кількість поданих скарг, час, який потрібен для їх розгляду, та задоволеність жертв процесом;

- формування позитивної корпоративної культури: метою може бути створення позитивної корпоративної культури, яка відзначається взаємоповагою, співчуттям та активною підтримкою один одного [13].

– сприяння активній участі студентських органів і громад: мета може полягати в тому, щоб залучити студентські органи і громади до активної ролі у програмі профілактики булінгу;

– створення системи моніторингу і звітності: можливою метою є розробка системи моніторингу і звітності, яка дозволяє постійно відстежувати та оцінювати ефективність програми [31]

Важливо, щоб кожна ціль була конкретно сформульована, мала чіткі показники, які можна виміряти, та була відповідною до унікальних потреб і ситуації у вашій установі вищої освіти. Такі чіткі цілі і мети допомагають забезпечити спрямованість та ефективність програми протидії булінгу.

Співпраця зі студентськими органами і громадами є надзвичайно важливим аспектом розробки та успішної реалізації програми протидії булінгу в установах вищої освіти:

– залучення студентських представників: важливо залучити студентських лідерів та представників студентських органів до процесу розробки програми. Вони можуть представляти голос студентської громади і внести цінний вклад у визначення пріоритетів і методів боротьби з булінгом;

– збір ідей і пропозицій від студентів: студентські органи можуть організувати форуми, анкети чи зустрічі для збору ідей та пропозицій студентів щодо того, як покращити безпеку на кампусі і як запобігти булінгу;

– розвиток свідомості серед студентів: спільно зі студентськими органами можна організувати інформаційні кампанії, семінари та події для збільшення свідомості щодо проблеми булінгу. Студенти можуть бути активними учасниками цих заходів та сприяти їх популяризації серед своїх однодумців;

– реалізація освітніх ініціатив: студентські органи можуть бути активними партнерами у впровадженні освітніх програм щодо булінгу. Вони можуть організувати тренінги, семінари, відеопрезентації та інші освітні заходи для студентів та факультету;

– підтримка жертв і свідків булінгу: студентські громади можуть створити систему підтримки для жертв булінгу та свідків подій. Це може включати в себе гарячі лінії, групи підтримки та конфіденційні поради;

– моніторинг і звітність: разом із студентськими органами можна створити систему моніторингу і звітності щодо випадків булінгу та ефективності програми. Це дозволяє стежити за динамікою проблеми та вчасно вносити зміни в програму;

– адвокатура і залучення до розробки політик: студентські органи можуть діяти як адвокати і представники інтересів студентів під час розробки політики протидії булінгу. Вони можуть брати участь у робочих групах і комітетах, що вивчають це питання [1].

Слід додати, що співпраця зі студентськими органами і громадами допомагає забезпечити, що програма буде враховувати потреби та погляди студентів, а також залучати їх як активних учасників у боротьбі з булінгом. Це сприяє створенню більш відкритого і взаємопідтримуючого навчального середовища [5].

Зменшення кількості випадків булінгу є важливою метою програми протидії булінгу в установі вищої освіти, і вона повинна бути чіткою та конкретно:

– визначення базових показників: перший крок полягає в уточненні того, яким чином вимірюватиметься зменшення кількості випадків булінгу. Це може включати в себе створення конкретних параметрів, таких як кількість зареєстрованих випадків булінгу, кількість скарг, час, що витрачається на розгляд справ, тощо.

– визначення базової лінії і цільового показника: для ефективного моніторингу мети слід визначити поточний рівень булінгу в установі (базова лінія) та поставити конкретну цільову величину, яку слід досягти після впровадження програми. Наприклад, "зменшити кількість випадків булінгу на 30% протягом двох навчальних років",

– моніторинг і звітність: після встановлення базової лінії і цільового показника, необхідно забезпечити систематичний моніторинг і звітність. Це означає, що дані про випадки булінгу мають регулярно збиратися, а потім аналізуватися, щоб визначити, чи досягнута мета;

– корекція стратегій: якщо після аналізу даних виявляється, що програма не досягла встановленої мети, необхідно розглянути корекцію стратегій. Це може включати в себе перегляд і покращення основних заходів програми, розширення свідомості та освіти стосовно булінгу, інтенсифікацію дій з попередження булінгу тощо;

– внутрішня та зовнішня звітність: важливо публічно ділитися результатами програми зі спільнотою. Це сприяє відкритості і вневженості учасників, що дії спрямовані на досягнення мети. Звітність також може бути важливою для залучення фінансування та підтримки [12].

Загальний підхід до зменшення кількості випадків булінгу передбачає систематичний і вимірюваний підхід до боротьби з цією проблемою, де кожен крок є спрямованим на досягнення конкретної мети та створення безпечного та підтримуючого навчального середовища.

3.3 Роль соціальних працівників у процесі реабілітації жертв булінгу

Сучасне суспільство стикається зі складними викликами, пов'язаними зі зростаючими випадками булінгу, які можуть суттєво вплинути на фізичне та психологічне здоров'я жертв цього явища. У цьому контексті роль соціальних працівників у процесі реабілітації жертв булінгу вкрай важлива та багатоаспектна. Соціальні працівники відіграють ключову роль у наданні підтримки, консультацій та реабілітаційних послуг жертвам булінгу, сприяючи їхньому фізичному, психологічному та соціальному відновленню [26]:

– підтримка психологічного стану жертв: соціальні працівники відіграють ключову роль у наданні психологічної підтримки жертвам булінгу.

Вони працюють зі студентами, щоб допомогти їм подолати травматичні наслідки булінгу, розвивати стратегії копію та підвищувати їхню самооцінку;

– соціальна адаптація: соціальні працівники допомагають жертвам булінгу адаптуватися до нового оточення та створюють плани інтеграції для їхньої успішної реінтеграції в навчальну та соціальну спільноту;

– взаємодія з родинами: соціальні працівники вступають в контакт із родинами жертв, надаючи їм підтримку та навчаючи, як краще підтримувати своїх дітей в цій складній ситуації;

– посилення самостійності і навчальної успішності: вони сприяють розвитку навичок самостійності та навчальних навичок жертв булінгу, допомагаючи їм створити плани навчання і визначити кар'єрні цілі;

– проведення групових сесій і тренінгів: соціальні працівники можуть організовувати групові сесії та тренінги для жертв булінгу, сприяючи обміну досвідом і спільній підтримці між учасниками;

– співпраця з іншими спеціалістами: важливою роллю соціальних працівників є співпраця з психологами, психіатрами, вчителями;

– моніторинг і оцінка прогресу: соціальні працівники ведуть облік та оцінюють прогрес жертв булінгу, щоб вчасно вносити необхідні корективи в програми реабілітації;

– попередження рецидиву: соціальні працівники співпрацюють з жертвами, щоб допомогти їм розвивати навички виявлення та запобігання подібним ситуаціям у майбутньому;

– створення безпечного середовища: соціальні працівники допомагають встановити системи захисту та безпеки для жертв булінгу, включаючи розробку індивідуальних планів безпеки та надання інформації про права та можливості захисту [25].

Роль соціальних працівників у реабілітації жертв булінгу полягає в тому, щоб створити підтримуюче та вдумливе середовище, де студенти, які стали жертвами цькування, можуть відновити свою психологічну та соціальну

стабільність і знову активно взяти участь у навчальному процесі та суспільстві.

Підтримка психологічного стану жертв булінгу - це одна з найважливіших функцій соціальних працівників. Вони володіють спеціальними навичками та знаннями, які дозволяють їм ефективно працювати зі студентами, які стали жертвами цькування. Ця робота передбачає не лише виявлення та розуміння емоційних і психологічних наслідків булінгу для жертв, але й надання практичної допомоги у подоланні цих травматичних наслідків.

Важливо наголосити, що спеціалісти з соціальної роботи працюють із жертвами булінгу, сприяючи їхньому психологічному відновленню та зменшенню стресу. Вони надають можливість жертвам висловлювати свої почуття і думки, що може бути особливо важливим для тих, хто відчуває стигму чи страх повідомити про свій досвід. Крім того, соціальні працівники допомагають студентам розвивати стратегії копіngu, тобто способи ефективного впорядкування із стресом та труднощами, що виникають внаслідок булінгу. Це може включати в себе методи релаксації, навички вирішення конфліктів та роботу над збільшенням самооцінки та впевненості в собі [33].

Важливим є те що, психологічна підтримка, яку надають соціальні працівники, є необхідним елементом процесу реабілітації жертв булінгу. Вони сприяють покращенню психічного стану студентів, допомагаючи їм подолати травматичні наслідки цькування та забезпечуючи їхню подальшу психологічну стабільність.

Слід додати, що соціальна адаптація, в контексті ролі соціальних працівників у реабілітації жертв булінгу, є надзвичайно важливим етапом в процесі підтримки студентів, які пережили цькування. Жертви булінгу можуть відчувати себе відчуженими та незручно у новому оточенні після травматичного досвіду. Соціальні працівники виступають посередниками між цими студентами та оточуючими їх людьми, сприяючи їхній інтеграції та поверненню до нормального навчального та соціального життя [23].

Для досягнення цієї мети, соціальні працівники розробляють індивідуальні плани адаптації для жертв булінгу. Ці плани враховують особливості стану та потреби кожної конкретної особи. Вони можуть включати в себе заходи для полегшення спілкування з однокурсниками, вчителями та іншими студентами, а також допомогу у вирішенні соціальних конфліктів. Соціальні працівники можуть вести індивідуальні або групові сесії, на яких студенти навчаються розвивати навички спілкування, впевненості в собі і виявлення позитивних взаємин з оточуючими.

Крім того, соціальні працівники створюють сприятливі умови для жертв булінгу у навчальному середовищі, сприяючи їхній психологічній безпеці та психосоціальному благополуччю. Вони також працюють над підвищенням самооцінки та самоповаги жертв, щоб вони відчували себе більш впевненими та спроможними впоратися зі своєю новою соціальною ситуацією [39].

Важливо додати, що соціальна адаптація після булінгу включає в себе індивідуальний підхід, спрямований на покращення соціальних навичок, психологічного статусу та загального самопочуття жертв. Ця робота допомагає їм успішно інтегруватися в навчальну та соціальну спільноту та відновити втрачену самовартість і впевненість в собі.

Також важливо підкреслити, що посилення самостійності та навчальної успішності жертв булінгу відіграє важливу роль у процесі їхньої реабілітації та подальшому розвитку. Соціальні працівники допомагають студентам розвивати навички, які дозволять їм бути більш самостійними та впевненими у власних силах;

розвиток самостійності: соціальні працівники сприяють формуванню навичок планування, самоконтролю та організації. Це може включати в себе навчання технік управління часом, вирішення задач і прийняття рішень. Жертви булінгу можуть відчувати себе безпомічними або залежними, тож розвиток цих навичок є критично важливим для їхньої самостійності;

– плани навчання: соціальні працівники спільно з жертвами булінгу розробляють індивідуальні плани навчання, враховуючи особисті навчальні потреби та цілі. Ці плани можуть містити конкретні кроки для досягнення успіху в навчанні, включаючи вибір курсів, розвиток навичок вивчення та участь у додаткових навчальних заходах;

– кар'єрні цілі: соціальні працівники сприяють формуванню кар'єрних цілей та планів для жертв булінгу. Вони надають консультації щодо вибору професійного шляху, допомагають з пошуком можливостей для стажування чи роботи, і розробляють стратегії досягнення цих цілей [21].

– підтримка у навчанні: соціальні працівники можуть сприяти у створенні сприятливого навчального середовища для жертв булінгу, включаючи відстеження їхньої навчальної успішності, надання додаткових ресурсів та підтримку у вирішенні навчальних труднощів.

Доречно звернути увагу, що посилення самостійності та навчальної успішності є важливими кроками у процесі реабілітації жертв булінгу, оскільки вони сприяють їхньому саморозвитку та впевненості в майбутньому. Слід додати, що, ця робота допомагає студентам знову відчувати контроль над своїм життям та досягати навчальних та кар'єрних успіхів [19].

Так, доречно далі звернути увагу на те що, взаємодія з родинами жертв булінгу є не менш важливою частиною ролі соціальних працівників у реабілітації студентів, які пережили цькування. Соціальні працівники вступають в контакт із родинами, оскільки сімейна підтримка може відігравати ключову роль у відновленні психологічного та емоційного стану жертв булінгу:

– емоційна підтримка родин: спілкуючись з родинами жертв булінгу, соціальні працівники надають їм психологічну підтримку та розуміння. Вони допомагають сім'ям виразити свої емоції, стурбованість і турботу, пов'язану із тим, що їхні діти стали жертвами цькування. Це може сприяти зниженню рівня стресу та депресії у сім'ї,

– навчання підтримці: соціальні працівники надають родинам практичні поради щодо того, як краще підтримувати своїх дітей в цій складній ситуації. Вони можуть допомагати батькам розуміти, як спілкуватися зі своїми дітьми, слухати їх потреби та сприяти їхньому психологічному відновленню;

– розвиток родинних навичок: соціальні працівники можуть проводити тренінги та сесії для родин, спрямовані на розвиток родинних навичок, таких як ефективна комунікація, розв'язання конфліктів та побудова підтримливого середовища вдома;

– координація зусиль: вони сприяють координації зусиль між родинами та навчальним закладом, забезпечуючи важливий міст між домашньою і навчальною обстановкою. Це може включати в себе обмін інформацією та планами дій, спрямованими на поліпшення благополуччя студентів [17].

Також важливо додати, що взаємодія з родинами є необхідною, оскільки сімейна підтримка може суттєво впливати на психологічний стан та відновлення жертв булінгу. Соціальні працівники допомагають створити сприятливий родинний контекст, який сприяє подоланню наслідків цькування та відновленню стабільності у житті студентів [8].

Слід зауважити, що проведення групових сесій і тренінгів для жертв булінгу є важливим аспектом ролі соціальних працівників у реабілітації та підтримці студентів, які пережили цькування. Ці сесії та тренінги спрямовані на низку цілей і мають ряд важливих переваг:

– психологічна підтримка: групові сесії створюють безпечне середовище, де жертви булінгу можуть поділитися своїми досвідами та почуттями. Соціальні працівники сприяють вираженню емоцій та розвитку вмінь управління стресом;

– обмін досвідом: учасники групових сесій можуть вчитися від інших, які пережили схожі ситуації. Це сприяє розвитку стратегій копінгу та підвищує самооцінку студентів;

– спільна підтримка: групові сесії створюють можливість для взаємної підтримки між учасниками. Вони можуть підтримувати один одного в складних моментах та відчуваги, що не єдині в своїх переживаннях;

– розвиток навичок: тренінги можуть надавати студентам корисні навички, такі як навички спілкування, вирішення конфліктів, управління емоціями та інші. це допомагає покращити їхню соціальну адаптацію та впевненість у собі.

– підтримка при реінтеграції: групові сесії можуть бути спрямовані на підтримку жертв булінгу під час їхньої реінтеграції в навчальну та соціальну спільноту. Соціальні працівники можуть надавати конкретні поради та розробляти стратегії для успішного повернення до нормального життя [38]

– профілактика рецидивів: такі сесії можуть також бути спрямовані на запобігання повторенню булінгу та формуванню позитивного середовища в навчальному закладі.

Також варто зауважити, що проведення групових сесій і тренінгів є важливим інструментом в роботі соціальних працівників з жертвами булінгу. Ці заходи сприяють психологічній підтримці, обміну досвідом і навчанню корисних навичок, що сприяють відновленню та успішній адаптації студентів у навчальному середовищі [35].

Принагідно зауважити, що створення безпечного середовища є однією з основних функцій соціальних працівників у підтримці жертв булінгу. Ця діяльність орієнтована на захист і безпеку студентів, які пережили цькування:

– розробка індивідуальних планів безпеки: соціальні працівники працюють із жертвами булінгу для створення індивідуальних планів безпеки. Ці плани враховують конкретні потреби та обставини кожної жертви. Вони можуть містити заходи, спрямовані на попередження можливих ситуацій булінгу, включаючи контактування зі шкільним персоналом чи правоохоронними органами.

– надання інформації про права і можливості захисту: соціальні працівники інформують жертв булінгу про їхні права та можливості щодо захисту. Вони роз'яснюють процедури подання скарг, які доступні в навчальному закладі чи перед правоохоронними органами, і надають конкретні поради щодо дій у випадку подальшого цькування;

– співпраця зі шкільним персоналом: соціальні працівники співпрацюють із шкільними адміністраторами та вчителями для впровадження системи захисту та безпеки в навчальному закладі. Вони можуть рекомендувати поліпшення політик і процедур, спрямованих на запобігання булінгу і реагування на нього;

– психологічна підтримка і консультування: поєднання створення безпечного середовища із психологічною підтримкою є важливим аспектом. Соціальні працівники допомагають жертвам булінгу розуміти свої права та вплив на ситуацію, що може сприяти збільшенню їхньої психологічної стійкості та самовпевненості;

– моніторинг та відстеження ситуації: соціальні працівники можуть проводити моніторинг ситуації жертви булінгу для впевненості в її безпеці та допомагати вчасно реагувати на будь-які загрози [44].

Створення безпечного середовища є критично важливим для підтримки жертв булінгу та попередження подальших випадків цькування. Важливо додати, що соціальні працівники грають центральну роль у цьому процесі, допомагаючи жертвам відчувати себе захищеними, інформованими і підтриманими в складний період їхнього життя [48].

Розробка індивідуальних планів адаптації для жертв булінгу є важливою стратегією, яка спрямована на досягнення мети створення безпечного та підтримуючого середовища для цих студентів. Ці індивідуальні плани є персоналізованими та орієнтованими на конкретні потреби та обставини кожної жертви булінгу.

– оцінка потреб та ресурсів: перший крок у розробці індивідуального плану адаптації - це оцінка потреб та ресурсів жертви булінгу. Соціальні працівники проводять інтерв'ю та аналізують інформацію, щоб зрозуміти, які конкретні виклики та проблеми стикаються студенти;

– встановлення цілей та завдань: на основі отриманої інформації, соціальні працівники спільно з жертвами булінгу визначають конкретні цілі та завдання, які необхідно досягнути для їхньої адаптації та психологічного відновлення;

– розробка стратегій та заходів: плани адаптації включають в себе розробку конкретних стратегій та заходів, які допоможуть жертвам булінгу досягнути визначених цілей. Це може включати в себе рекомендації щодо участі в психологічній терапії, залучення до групових сесій підтримки, розвитку навичок соціальної адаптації та інше;

– моніторинг та оцінка прогресу: соціальні працівники проводять систематичний моніторинг та оцінку прогресу жертви булінгу в реалізації її індивідуального плану адаптації. Вони слідкують за досягненням поставлених цілей та готові вносити корективи у план, якщо це необхідно;

– співпраця з іншими фахівцями: соціальні працівники можуть співпрацювати з психологами, педагогами, лікарями та іншими фахівцями, які можуть надавати необхідну допомогу та підтримку жертвам булінгу;

– адаптація до змін: індивідуальні плани адаптації є гнучкими і можуть змінюватися відповідно до нових обставин та потреб жертви булінгу. Соціальні працівники готові адаптувати плани для забезпечення максимального комфорту та підтримки [41].

Отже, слід констатувати, що розробка індивідуальних планів адаптації є процесом, спрямованим на покращення якості життя жертв булінгу та сприяє їхній успішній адаптації в соціальному та навчальному середовищі. Цей підхід дозволяє враховувати індивідуальні потреби та забезпечує більший шанс на позитивний результат в реабілітації жертв.

НУБІП України

Висновки до 3 розділу

1. Доведено, що експериментальна робота з перевірки ефективності програми профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти є ключовим компонентом стратегії боротьби з цькуванням у навчальних закладах. Цей вид досліджень спрямований на визначення того, наскільки успішно програми боротьби з булінгом виконують свої завдання та досягають покликаної мети – створення безпечного та підтримуючого середовища для студентів. Відповідність програм ефективним стратегіям і вдосконалення їх результатів за допомогою експериментальних досліджень допомагає навчальним закладам не лише усунути проблеми булінгу, а й забезпечити психологічний комфорт і безпеку учнів, що є основними складовими для їх успішної освітньої та особистісної реалізації.

2. Обґрунтовано рекомендації щодо програми профілактики та протидії булінгу серед здобувачів вищої освіти – це важлива задача, оскільки булінг може серйозно вплинути на фізичне та психічне здоров'я студентів і призвести до навіть більших проблем у навчанні та соціальному житті. Наявність обґрунтованих та науково підтверджених рекомендацій допоможе установам вищої освіти вдосконалити свої програми та стратегії протидії булінгу, щоб створити безпечне та сприятливе середовище для всіх студентів і сприяти їхньому успішному розвитку.

3. Визначено, що у світлі зростаючої кількості випадків булінгу та його потенційно негативних наслідків для жертв, роль соціальних працівників у процесі реабілітації стає надзвичайно важливою. Вони виступають як фундаментальний чинник підтримки та відновлення фізичного, психологічного та соціального благополуччя жертв булінгу, враховуючи різноманітні аспекти їхніх потреб і допомагаючи їм повернутися до здорового та спійкого життя.

ВИСНОВКИ

Проведено аналіз літератури та наявних даних неважко підтверджує загострення проблеми булінгу серед студентів вищої освіти. Ця проблема стає актуальною не лише в контексті самого навчання, але й у рамках загальної соціальної динаміки вищих навчальних закладів. Студентський булінг, будь то фізичне, вербальне або електронне, стає серйозним викликом, який може мати широкий спектр наслідків для особистості студента. Це може включати фізичні та психологічні травми, стрес, тривожність, депресію, втрату самооцінки і навіть впливати на академічний успіх. Соціальні стосунки також постраждають, оскільки булінг може впливати на взаємодію між студентами та створювати враження небезпеки в університетському середовищі. Таким чином, розуміння та вирішення проблеми булінгу серед студентів вищої освіти стає важливою завданням для освітніх інституцій, дослідників та спільноти загалом. Необхідно розробити та впровадити ефективні стратегії профілактики та протидії цьому явищу, а також створити сприятливе навчальне середовище, яке підтримує фізичне та емоційне благополуччя студентів, сприяє їхньому навчанню і особистісному розвитку.

За результатами досліджень у сфері булінгу серед студентів вищої освіти виявлено цілу низку факторів, які сприяють поширенню цього явища. Конкуренція в середовищі студентів вищих навчальних закладів, особливо в боротьбі за високі бали та стипендії, створює атмосферу високої конкуренції, що може підштовхнути студентів до використання агресивних методів, включаючи булінг. Період навчання вищої освіти, супроводжується значними навчальними і психологічними навантаженнями, що може призводити до стресу та вияву агресивної поведінки. Студенти з низькою самооцінкою можуть бути більш вразливими до булінгу, оскільки вони можуть стати жертвами та виявити менше самостійності у відстоюванні своїх прав. Відсутність підтримки з боку одногрупників, викладачів або адміністрації навчального закладу може підштовхнути студентів до булінгу, оскільки брак емоційної та соціальної

підтримки може збільшити ризик вияву агресивної поведінки. Культурні та соціальні фактори, такі як норми спілкування і підтримка булінгу у певних групах або середовищах, також можуть впливати на виникнення булінгу серед студентів. Ці фактори взаємодіють і можуть бути складними, підкреслюючи важливість комплексного підходу до профілактики булінгу в навчальних закладах вищої освіти. Наявність програм та стратегій, спрямованих на виявлення та усунення цих факторів, може бути вирішальним кроком у створенні безпечного та сприятливого середовища для студентів.

Для запобігання та протидії булінгу серед студентів вищої освіти розроблені і впроваджені комплексні програми та стратегії, спрямовані на створення безпечного та сприятливого навчального середовища. Ці заходи враховують різні аспекти проблеми булінгу та включають в себе наступні складові: тренінги з соціальних навичок, спрямовані на розвиток навичок конфліктного врегулювання, спілкування та емоційного інтелекту, де студенти навчаються розпізнавати та вирішувати конфлікти позитивними способами та встановлювати ефективні міжособистісні стосунки. Підвищення свідомості через інформаційні кампанії, лекції та семінари про сутність булінгу, його наслідки та шляхи запобігання, що спонукають до активної участі у протидії цьому явищу. Створення систем підтримки, що включає механізми підтримки для студентів, які стали жертвами булінгу або виявили агресивну поведінку, зокрема канали зв'язку для звернень та консультативні служби для психологічної підтримки. Також важливим аспектом є системи моніторингу та виявлення випадків булінгу, що дозволяють оперативно реагувати на випадки та вживати необхідні заходи. Ці програми та стратегії покликані не лише запобігти вияву булінгу, але й виховувати толерантне та відкрите середовище для навчання та особистісного розвитку студентів. Важливо пам'ятати, що успіх таких ініціатив вимагає спільних зусиль адміністрації навчального закладу, викладачів, студентів та психологічних служб, щоб створити істотний зміна в культурі навчального середовища.

Відсутність підтримки з боку одногрупників, викладачів або адміністрації навчального закладу відіграє важливу роль у контексті булінгу серед студентів. Коли студенти відчувають відсутність підтримки зі сторони свого оточення,

вони можуть стати більш схильними до агресивної поведінки або булінгу як способу вираження своїх негативних емоцій чи впливу на інших. Відсутність

місця для відкритого спілкування, недоступність ресурсів для вирішення конфліктів та відсутність підтримки у важливих життєвих ситуаціях може збільшити стрес і викликати вияв агресії. Тому створення позитивного та

відкритого середовища, де студенти відчувають, що їх слухають і підтримують,

може значно зменшити ризик виникнення булінгу і сприяти створенню безпечного навчального середовища.

Дослідження викликали необхідність розробки комплексу рекомендацій для навчальних закладів з метою ефективною профілактики та протидії булінгу. Ці

рекомендації включають створення та впровадження політики невідповідальності, розробку освітніх програм, спрямованих на підвищення обізнаності студентів і персоналу щодо проблеми булінгу, надання підтримки жертвам і використання систематичних оцінок та аудитів для виявлення та

усунення випадків булінгу в навчальних закладах. Цей комплекс заходів

спрямований на створення безпечного і підтримуючого середовища для студентів, де булінг не має місця, і де всі члени навчальної спільноти можуть розвиватися та навчатися в гармонії.

НУБІП України

НУБІП України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Явища мобінгу і булінгу у взаєминах особистості та колективу. *Управління освітою*. 2019. № 4 (412). С. 46–53.

2. Андрєєнкова В. Л. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід, Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

3. Балакірєва О. М., Бондар Т. В. та ін. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді». Монографія. наук. ред. О. М. Балакірєва; ЮНІСЕФ, ГО. 2019. 126 с.

4. Балухтіна О.М., Довженко Д.В. Соціологічні виміри агресивної поведінки підлітків. *Тези доповідей науковопрактичної конференції*. Редкол.: В.В. Наумик (відпов. ред.). Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. С. 90-91.

5. Барліт О. О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі, Запоріжжя, 2016. 52 с.

6. Бєгєза Л. Є., Трофимчук В. В. Особливості впливу взаємин у сім'ї на агресивність підлітків з адиктивною поведінкою. *Психологічний часопис*. 2019.

Т. 5. Вип. 12. С. 207-219.

7. Борисова В. О., Ігнатенко О. В. Агресивність у підлітковому віці та вплив на неї вікових криз *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2017. № 2. С. 75.

8. Босак О. С. Агресивна поведінка у підлітковому віці як соціальна проблема *Наукові праці МАУП : зб. наук. пр. Мінського акад. упр. персоналом*. Київ, 2016. Вип. 49. С. 189–197.

9. Букіна О. Боротьба з булінгом: досвід Норвегії. 2019. URL: <http://osvmarker.com.ua/novini-osviti/2353/>.

10. Булінг: зовнішність, поведінка, успіхи та статки родини – можуть стати причинами цькування дитини. *Вінниця Ок. Всі новини Вінниці*. URL: <http://vinnitsaok.com.ua/archives/914830>.

11. Ведернікова А. С. Американський досвід кримінально-правового регулювання булінгу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 90-102. doi: 10.33766/2524-0323.90.90-102.

12. Волинець Л., Дорошок Т., Євсюкова М. та ін. *Система захисту дітей від жорстокого поводження. навч. метод. посіб. К.: Держсоцслужба*. 2005. 395 с.

13. Волянська О. В. Проблема агресивної поведінки політиків: фактори та механізми соціалізації. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. Вип. 3 (30). С. 117-134.

14. Глазман С. Л. Психологічні особливості учасників булінгу. *Психологія*. 2016. №5. С. 160-164.

15. Годецька Т. Нова українська школа на шляху вирішення проблеми булінгу. *Т. Годецька*. 2018. Вип. 3 С. 69-77.

16. Гордієнко, К.О. (2021). *Причини виникнення кібербулінгу у студентському середовищі IV Всеукр. наук. інтернет-конф. (з міжнародною участю) «Медіатворчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі» (м. Київ, 25 червня 2021 р.)*. Київ : Інститут соціальної та політичної психології

НАНУ України. Режим доступу: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/52245>

17. Денисова М. Ф. Денисова М.Ф., Н. М. Музика, З. А. Підліткова агресія, причини та фактори ризику *Шкряк-Вісник*. 2019. Т.14. Вип.8. С.470-474

18. Джуська А. В. Джуський В. В. Булінг порушення права дитини на повагу до її гідності. *Вчені записки Гаврицького національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип.30 (69). С.26-33.

19. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 388 с

20. Скимова В. І. Жертви і кривдники в ситуації булінгу. *Сучасна зарубіжна психологія*, 2015. Том 4, №4, С.5-10

21. Журавко Т. В. Булінг як соціально-психологічна проблема в освітньому середовищі *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Вип. 6. Т. 1. С. 47–50.

22. Іваній О. Соціальна та кримінально-правова характеристика булінгу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»* 2018. Вип. 3. Т. 2. С. 107–110.

23. Качмар О. Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. – Харків: ХНПУ, 2017. Вип. 48 (2). С. 150-162.

24. Кіричівська Е.В. Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання. Особистість в єдиному освітньому просторі: матеріали конф. «Філософія образования личности», 26-27 черв. 2010 р. Запоріжжя, 2010. С. 94-106.

25. Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073–X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10> (дата звернення: 23.12.2019).

26. Кондрашова, Л.В., Лаврентьева, О.О., Зеленкова, Н.І. *Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник*. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 187 с.

27. Конституція України: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

28. Корміло О. *Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук*. Серія: Психологія, 2015 № 37. С. 174–187.

29. Кочолодзян М. Булінг: соціологічний та юридичний аспекти проблематики *Журнал східноєвропейського права* 2020. Вип. 76. С. 200-207.

30. Лепіна Ю. П. наук. керівник Т.В.Скрипаченко. Взаємозв'язок індивідуальних типологічних особливостей та агресивності особистості: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія». Запоріжжя: ЗНУ, 2020.- 125 с.

31. Литвиненко Я. Упровадження програм профілактики шкільного булінгу серед підлітків. Вісник Київського нац. універ. ім. Т. Шевченка. 2020. Вип. 1. С. 37-41.

32. Лобанова А.С. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Крипела», 2017. 470 с.

33. Луоенель, І.Г. (2016). Кібернасиязство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*, 3(19), 178–182. URL:

<http://www.juridic.in.ua/archive/2016/3/38.pdf>

34. Лупшай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії), Київ: Перун, 2017. 131 с

35. Мальцева О. А. Профілактика жорстокості і агресивності в підлітковому віці. *Педагогіка та психологія*, 2019. Вип. 7. С. 51-54

36. Мар'яновська В. В. Булінг: вітчизняний та закордонний досвід. *Review of transport economics and management*. 2019. Вип. 2 (18). С. 147–154. doi: <https://doi.org/10.15802/rtem.v18i2.190706>. Meaning of «bully» in the English

Dictionary. *British Columbia Ministry of Education*. 1998. P. 379. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bully?q=bullying#translation>

37. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: *Збірник практичних матеріалів*. Київ, 2020. 132 с. 76 URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/471051.pdf> (дата звернення: 11.04.2023).

38. Мироніск Т. В., Запорожець А. К. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 21–28. doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.21>.

39. Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. *Громадська думка про правотворення* 2019. № 1 (466). С. 18–22. URL: <http://nbuvfiap.gov.ua/images/dumka/2019/1.pdf>.

40. Молчанова Д. В., Новикова М. А. Противодействие школьному буллингу: анализ международного опыта. М. : НИУ ВШЭ, 2020. 72 с.

41. Найдьорова, Л.А. (2014). *Кибербуллінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини* (методичні рекомендації). Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

42. Насильство : Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / за ред. код. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] : К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4. Н. П. 720 с.

43. Опанасенко Л. А., Саковська В. В. Формування психологічної готовності педагогів і психологів до роботи з проблемою булінгу: тренінгова програма «Знаю, хочу, вмію, відчую, дію!» / 2019. 106 с

44. Острова В.Д. Проспективна ідентичність як чинник соціальнопсихологічної адаптації студентської молоді: дис. канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2015. 193

45. Прібиткова Н. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 58–6

46. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 40

47. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу: Закон України № 2657-VIII від 18 грудня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 11.04.2023).

48. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу. Закон України від 18.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 15.10.2019)

49. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 р. № 2657–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 03.12.2019).

50. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 16.12.2019)

51. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> 19 (дата звернення: 16.12.2019).

52. Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:MON+AB101+2019_T2/about (дата звернення: 18.04.2023)

53. Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:MON+AB101+2019_T2/about (дата звернення: 22.07.2021)

54. Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:MON+AB101+2019_T2/about (дата звернення: 22.07.2021).

55. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Деся України. 2015. Вип. 36. С. 169–173

56. Словник іншомовних слів URL: <http://www.rozum.org.ua/index>

57. Соболь Є. Ю. Сучасний аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу (цькування) учасниками освітнього процесу в Україні. Є. Ю. Соболь. Актуальні проблеми правознавства. 2020. Вип. 3. С. 87-92.

58. Соболь Є. Ю., Корнійченко А. О. Булінг в освітньому середовищі – детермінанти та форми. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право, 2020. № 8. С. 4–9.

59. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: [монографія] . Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018.

200 с
60. Україна є одним зі світових лідерів за рівнем цькування серед підлітків. Інформаційне агентство УНАН. 10 травня 2018. URL:

<https://www.unian.ua/society/10111031-ukrajina-ye-odnim-zi-svitovih-lideriv-zarivnem-skuvannya-sered-pidlitkiv.html> (дата звернення: 12.12.2019)

61. Центр прав людини ZMINA «Пів року боротьби з цькуванням підсумки експерта» URL:

https://zmina.info/articles/pivroku_borotbi_z_bulingom_u_shkolah_pidsumki_jekspertrta.

62. Щамбура Ю., Пивоварчик І., Скоромна М., ставлення сучасних підлітків до булінгу. *Наука і освіта*. 2019. Вип. 1. С. 11-20

63. Янішевська К. Д., Тимошенко О. О. Деякі проблеми протидії булінгу в Україні та шляхи їх вирішення, *Правові новели*. 2018. Вип. 4. С. 270-275.

64. Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. URL: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>

65. Main definitions of bully in English URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/bully> (дата звернення 19.08.2023).

66. Meaning of "bully" in the English Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english>.

67. Olweus D. *Bullying at school*. Blackwell Publ. 1993. 215 p. URL: <http://books.google.com.ua>

68. Olweus D. *Bullying at school: what we know what we can do* URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pits.10114/abstract>.

69. Randall P. *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims*.

70. Salisbury J. *Challenging Macho Values: Ways of Working with Boys in Secondary Schools*. Routledge Falmer, 1999. 338p. URL: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=100957668> (дата звернення 19.08.2023).